

УДК 930.25(430+44+450+492)“18/19”

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

**ФОРМУВАННЯ ФОНДОВОГО ПРИНЦИПУ
ОРГАНІЗАЦІЇ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ
У ЗАРУБІЖНОМУ АРХІВОЗНАВСТВІ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Розглянуто розроблення теоретичних і практичних аспектів фондового принципу організації архівних документів архівістами Голландії, Італії, Німеччини, Франції.

Ключові слова: архівознавство; архівна справа; архівний фонд; принцип походження; класифікація архівних документів; історична наука.

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. виявилися надзвичайно важливим і продуктивним етапом у розвитку архівної науки Західної Європи, позначеним запровадженням нових ідей, концептуальних підходів, збагаченням понятійно-термінологічного апарату, активним пошуком шляхів розбудови архівної справи та формуванням національних архівних систем. Значно розширюється її предметне поле, урізноманітнюється тематика досліджень. Серед основних тенденцій розвитку досліджень виразно окреслюється поступовий рух до компетентного розроблення законодавчих, організаційних, науково-теоретичних і методичних засад фондової організації архівних документів, посилення уваги до забезпечення цілісності й збереженості архівних документальних комплексів, удосконалення інтелектуального доступу до архівної інформації. Попри національні особливості, регіональні відмінності у сукупності ці напрацювання заклали потужний науковий та культурний фундамент сучасної архівістики. У цьому полягає актуальність обраної теми. Її історіографія – розлога й багатоаспектна. Важливим джерелом вивчення теми слугують праці зарубіжних учених-істориків, архівознавців, архівістів, зокрема російських – В. Автократова (1922–1992)¹, В. Агеєвої (Прозорової)², Н. Бржостовської (1915–1994)³, А. Воронова (1864–1912)⁴, О. Добіаш-Рождественської (1874–1939)⁵, О. Кальсіної⁶, К. Лаппи-Старженецької (1884, за іншими джерелами 1886–1971)⁷,

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства УНДІАСД.

Д. Самоквасова (1843–1911)⁸, Є. Старостіна (1935–2011)⁹, Є. Тарле (1874–1955)¹⁰; європейських авторів – Ч. Х. Дженкінсона (Sir (Charles) Hilary Jenkinson, 1882–1961)¹¹, М. Дюшена (Michel Duchein)¹², Е. Казанови (Eugenio Casanova, 1867–1951)¹³, Е. Лодоліні (Elio Lodolini)¹⁴, Ш.-В. Лянглау (Charles-Victor Langlois, 1863–1929), Д. Тамбле (Donato Tamble)¹⁵, Ш. Шмідта (Charles Schmidt, 1872–1956)¹⁶ також американських – Е. Познера (Ernst Posner, 1892–1980)¹⁷, Т. Р. Шелленберга (Theodore Roosevelt Schellenberg, 1903–1970)¹⁸. Серед українських дослідників ці питання вивчалися Г. Боряком¹⁹, І. Матяш²⁰ і В. Романовським (1890–1971)²¹.

У статті проаналізуємо праці провідних представників європейської архівознавчої думки, ключові нормативно-методичні документи, які суттєво вплинули на розвиток фондової організації архівних документів в означений хронологічний період. До наукового обігу буде залучено доробок італійських архівістів другої половини ХІХ ст.

Перші вагомі пропозиції щодо наукових форм осмислення сутності поняття “архівний фонд”, визначення критеріїв його організації з’явилися в Західній Європі у середині ХІХ ст. на тлі бурхливих політичних подій, утвердження у сфері економіки капіталістичних відносин, становлення потужних держав нового типу з власною ієрархічною системою органів влади та управління.

Ключовим і перспективним напрямом розвитку архівної справи у країнах Західної Європи від кінця ХVІІІ ст. і впродовж ХІХ ст. стала виразно окреслена тенденція до її централізації, головна сутність якої полягала: 1) в утворенні мережі державних архівів з правом постійного зберігання архівних документів, у визначенні їхнього статусу, формуванні складу документальних комплексів переважно, на той час, через концентрацію документів ліквідованих урядових установ; 2) у підпорядкованості цих архівів єдиному державному органу управління²². Саме Франції судилося першою на європейському континенті у складний та драматичний період власної національної історії – Великої французької революції кінця ХVІІІ ст. – здійснити низку заходів у напрямі централізації архівної справи, окреслити на їх тлі перспективну версію базових засад архівного будівництва. Підбиваючи підсумок організаційним та законодавчим заходам в архівній галузі країни впродовж 1789–1794 рр., до їх позитивних сторін відносимо:

- заснування головного архіву держави – Національного архіву;
- окреслення мережі державних архівів Франції та специфіки документів, які мали в них зберігатись;
- утворення архівної адміністрації для забезпечення управління діяльністю архівних установ у загальнодержавному масштабі;
- демократизація доступу до архівної інформації;
- визнання владою суспільного значення архівів і архівної справи, а також своєї відповідальності за збереження архівів.

Окремо слід підкреслити значущість декрету від 25 червня 1794 р. (7 месидора II року Республіки – за революційним календарем). Цей документ заклав правові основи державного управління архівною справою, став рушієм укорінення на всій території Франції єдиних принципів її організації, а також формування, класифікації, зберігання й використання документів архівів. У ньому вперше окреслено юридичне тлумачення базового поняття зарубіжної архівістики – “Національний архів”, відбулося його запровадження до суспільного й наукового обігу. Нація усвідомлювала свої права на минуле, перетворюючись на спадкоємця і хранителя національних культурних цінностей, увічнених у реліквіях національної культури. Безперечно, правова база діяльності архівних установ, сформована у 1789–1794 рр., була ще не досконалою, часом суперечливою, у ній виразно відбилися складні політичні, соціально-економічні та ідеологічні реалії, світоглядні стандарти переломної доби в національній ідентифікації французів, а також рівень загального розвитку архівної науки. Разом з тим у вказаний період архівісти отримали можливість поглибити свої знання і практичний досвід щодо подальшого реформування архівної справи, розбудови національної архівної системи. Здійснені ними реформаційні заходи, як показав час, надали імпульсу європейській архівній спільноті до переосмислення усталених традицій, принципів організації архівної справи, методик повсякденної практичної діяльності, нового самоусвідомлення професійної ідентичності архівіста.

Невдовзі слідом за Францією на початку XIX ст. до утворення головного державного архіву приступили Баварія, Неаполітанське королівство, Голландія, у 1830-х рр. – Англія, Бельгія, Пруссія, у 1850-х рр. – Тоскана, у 1870–1880-х рр. – Італія (після возз’єднання її територій). Часто між початком реформування архівної галузі та остаточним оформленням централізованої мережі державних архівів минало чимало часу. Навіть у Франції централізація архівної справи завершилась тільки на початку 1890-х рр., а, наприклад, у Пруссії здійснювалась впродовж 1830–1870-х рр. Наприкінці XIX ст. у Бельгії, Голландії, Данії, Італії, Франції внаслідок централізації архівної справи було сформовано мережу державних архівів і створено керівні органи архівної галузі.

Поява державних архівів у подальшому мала позитивні наслідки для формування національних архівних систем країн Західної Європи. В історичній перспективі їхня діяльність сприяла впорядкуванню збільшеного, внаслідок здійснення урядових реформ і перебудови структури органів державної влади та управління, обсягу документів, подоланню хаосу в царині національної архівної спадщини, деструктивних процесів у роботі архівосховищ, спричинених революційними подіями, воєнними конфліктами або іншими соціальними катаклізмами.

Істотний вплив на діяльність державних архівів і загалом на розвиток архівної науки та архівної справи Західної Європи від початку XIX ст. здійснила історична наука, яка переживала період піднесення та інституалізації, досягаючи повноцінного академічного статусу. В європейських країнах почали виникати історичні кафедри університетів, спеціалізовані дослідницькі історичні установи, товариства, музеї, фахові часописи. Історіописання поступово набувало ознак професійної діяльності та збагачувалося глибоким науково-теоретичним змістом. На підкреслення заслугує значне, у порівнянні з минулими епохами, збільшення чисельності фахових істориків і демократизація їхнього соціального складу.

Події Французької революції, національне пробудження спричинили тектонічний зсув у суспільній свідомості європейців, актуалізували проблеми суспільного устрою, влади, власності у державі, ролі особистості, окресливши нові світоглядні орієнтири. Реакція суспільства на події Французької революції та “війни наполеонівської доби” в Європі значно обмежила інтелектуальний вплив Просвітництва з його вірою у суспільний прогрес, котрий спирається на могутнє “царство людського розуму”. Жахливі колізії яacobінського терору, падіння революційних ідеалів поставили під сумнів обґрунтовані просвітниками принципи раціоналістичної світобудови, ідеальні конструкції майбутнього, їхні ідеї стосовно можливостей удосконалення особистості через нагромадження нею знань і освіти. Виявилось, що людина у своєму повсякденному житті, практичній діяльності керується не лише розумом, а може під впливом зовнішніх спонтанних чинників бути непередбачуваною. Ці реалії змусили інтелектуалів, щоб віднайти причини драматичних суспільних конфліктів кінця XVIII ст. – початку XIX ст., звернутися до минулих епох, більш уважно придивитися до траєкторії розвитку “людського” в людині, до динаміки її складного, часом нестабільного і малокерованого внутрішнього життя.

Громадський і моральний клімат, що оточував інтелектуальне життя Європи на початку XIX ст., стратегічне партнерство філософії та історичної науки в осмисленні минулого й тогочасних подій сприяли появі інтелектуально-культурного феномену – Романтизму, що охопив сфери мислення й творчості, позначився на розвитку науки, культури, мистецтва, освіти, архівної науки. Надзвичайно яскраво Романтизм окреслився в історичній науці, пронизуючи у першій половині XIX ст. більшість європейських історіографій властивими йому ознаками. Це, зокрема: ідеалізація минулих періодів історії, насамперед романтичне схиляння перед “сивою давниною” – Середньовіччям, котре розумілося як час станової гармонії та ідеологічної стабільності; переміщення центру уваги дослідників до спільноти – “народу-нації” з характерними для неї культурно-психологічними рисами, які відбилися у мові, тра-

диціях, звичаях, національній свідомості; культ видатних історичних постатей, здатних висловити прагнення і волю “народу-нації”, надати своїми вольовими імпульсами, багатогранною діяльністю нового напрямку історії; дослідження особливостей історії окремих народів і держав; визнання провідної ролі в історичному розвитку колективного “національного (народного) духу”, притаманного кожній нації, який зумовлює специфіку суспільної свідомості та визначає еволюцію народів і країн. Романтиками явища минулого бачилися як неповторні й унікальні та інтерпретувалися у межах тих часів, системи цінностей, уявлень, смислів, культури, до яких вони належали.

Поява Романтизму збіглася у часі з піднесенням національно-визвольного руху в європейських країнах, із завершенням оформлення національних держав. Зокрема, майже до кінця 1870-х рр. у Західній Європі відбувалися складні процеси об’єднання італійських держав, німецьких земель. Тож цілком закономірно, що для інтелектуалів на той час актуальними залишалися поняття “нація”, “національна держава”, “патріотизм”, а в їхніх працях національна ідентичність досліджувалась у тісному взаємозв’язку з особливостями життя народу певної країни, у єдності його мови та культури. За слушним висновком Л. Зашкільняка, Романтизм успадкував від Просвітництва і розвинув ідею історизму як принципу змінності історичних епох, кожна з яких формувала відповідні свідомість і суспільні порядки²³. Його основу становили уявлення про поступовий, органічний розвиток будь-якого явища та про кожен етап в історії як саме певний та необхідний в усій ланці історичного процесу. Важливо підкреслити, що згідно з принципом історизму не тільки минуле, а й культура та інститути сучасності могли бути пізнані лише в історичній перспективі, тобто з урахуванням їхнього розвитку в попередні епохи. Отже, у всіх явищах з’явився додатковий вимір – історичний, а відтак їх необхідно було вивчати у становленні, розвитку, розквіту та занепаду. Кожна історична епоха як певна стадія розвитку людської спільноти, розумілася по-своєму значущою. Торжество історизму сприяло зростанню в суспільстві значення історії, впливу історичної думки, ролі історичної науки. Ідея історизму, як показав час, істотно вплинула на теоретико-методологічний фундамент архівної науки, на базові принципи організації архівних документів на міжархівному й внутріархівному рівнях.

Акценти, що їх розставляв у суспільному житті та культурі Романтизм, нове тлумачення під його впливом “сенсу історії”, месіанське покликання “народу-нації” закладали підвалини нових підходів до історіописання. Стрижень змін в історіописанні базувався на великій зацікавленості істориків архівними джерелами та впровадженні їх значної кількості до історичного дискурсу. Активно працюючи в архівах, вони до середини XIX ст. надавали перевагу в наукових студіях до-

кументам нормативно-правового та дипломатичного змісту, наприкінці XIX ст. – приватним угодам, заповітам, протоколам різних судових установ і фіскальним переписам²⁴, а на початку XX ст. впритул наблизилася до опрацювання діловодної документації установ Нового часу. Це було закономірною ознакою. Становлення національних держав, розвиток юридичних і громадянських прав особистості, істотне збільшення історичного знання сформували особливий підхід у суспільстві до історичного джерела, що перетворилося в його очах на документ історії. Державні діячі, історики, архівісти, які поділяли загальні ідеї національної самоідентифікації, пов'язували з архівним документом зацікавлене, дбайливе і професійне ставлення до національної історичної пам'яті.

Рефлексивний рівень наукового пізнання, сцієнтизація історичної науки сприяли формуванню нового ідеалу науковості, що мусив відповідати постулатам об'єктивності, універсальності, верифікативності, критеріям ясності та логічній послідовності опису подій з усталеними правилами опрацювання історичних документів. Утвердження канонічного для історіографії XIX ст. поняття “документ”, у сенсі найважливішої підстави наукових студіювань історика, пов'язано з ім'ям Л. фон Ранке (Leopold von Ranke, 1795–1886), “батька класичної історії”, професора Берлінського університету впродовж 1825–1871 рр., з 1841 р. – офіційного історіографа Пруссії, автора значної кількості цінних і авторитетних праць, наставника знаних в Західній Європі істориків. Школа Л. фон Ранке виникла в Німеччині в 1830–1840-х рр. і згодом зайняла провідне місце в європейській історіографії як взірць культури історичного дослідження. На відміну від романтиків представники цієї наукової школи спиралися на історизм, а потім і на позитивізм як на основоположні принципи досліджень, мінімізувавши при цьому суттєві ознаки романтизму – містицизм, сентименталізм, художню риторичку.

Увага Л. фон Ранке була прикута до широких часових й просторових вимірів, до важливих історичних сюжетів і епох. Під впливом ідеї універсальності історії та діалектичного підходу до розуміння суспільних процесів у працях Л. фон Ранке виразно окреслилося переконання про наступність розвитку суспільства у часі – від епохи до епохи. Він надавав великого значення традиції саме як квінтесенції минулого, відчуття історії, що зберігається в сучасному і переходить в майбутнє, а її розуміння було позначене свідомим прагненням до наукового, “об'єктивного” відтворення дійсності. Саме тому історик багато працював над розробленням принципів відбору та методиками опрацювання історичних документів, які значною мірою пов'язані з властивим науковій думці XIX ст. тяжінням до позитивізму.

Славетна теза вченого про те, що писати історію треба так, “як це сталося насправді” (*wie es eigentlich gewesen*), озвучена ним у всту-

пі до “Історії романських і германських народів з 1494 по 1514 pp.” (Ranke L. *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, 1824), вимагала від історика наблизитися до рівня “незалежної об’єктивної науки”, до об’єктивного викладу подій на основі використання наукових методів дослідження минулого, співвіднесених з етичним сенсом. Л. фон Ранке дотримувався думки, що судити про минуле треба на підставі виявлених історичних документів, встановлених і перевірених фактів. Водночас багато цінної інформації, на його переконання, можна отримати завдяки посиленій увазі до деталей, людини, подій у розумінні їхньої унікальності. Непроминальна заслуга Л. фон Ранке полягала в обґрунтуванні методики критичного опрацювання історичних джерел, що мала базуватися на дослідницькій сумлінності, суворому дотриманні документальних фактів і супроводжуватися ретельною перевіркою їхньої вірогідності. Вчений послідовно обстоював необхідність обов’язкової опори історіописання на документах офіційного походження, що утворилися в діяльності органів державного апарату та зберігались в архівах. Актуалізація істориком цих джерел, обґрунтування ним їхньої “надійності”, високого потенціалу доказової спроможності сприяли розширенню пізнавальних можливостей генези поняття “архівний фонд”. Наукова творчість вченого і його педагогічна діяльність у Берлінському університеті мали істотний вплив на розвиток історичного знання у XIX і XX ст. Послідовники Л. фон Ранке визнавали можливість емпіричного пізнання минулого на основі встановлених ним наукових методів опрацювання історичних джерел, а його вчення інтерпретували як урочистий маніфест історії “без упередження”²⁵.

Серед тенденцій розвитку історичної науки, що вплинули на діяльність державних архівів і загалом на поступ архівної справи та архівної думки в європейських країнах, слід також відзначити підвищений попит у суспільстві на видання історичних джерел. На початку XIX ст. утворюються державні комісії, наукові товариства, які активно впроваджують фундаментальні видавничі проекти. Зокрема, розпочали свою діяльність “Товариство вивчення ранньої історії Німеччини” у 1819 р., історичне товариство у Франції 1833 р., Петербурзька археографічна комісія в Росії, в середині 1840-х років – чисельні регіональні товариства шанувальників історії в Німеччині, а наприкінці XIX ст. аналогічні наукові інституції функціонували практично на всій Західній Європі. До публікації історичних джерел також долучилися академії наук, університети, окремі вчені, які істотно удосконалювали методику й технології археографічного опрацювання архівних документів, їх серійного видання. Поряд із чисельними індивідуальними публікаціями джерел (хронік, актів та інших документів), монографіями і статтями джерелознавчої тематики, видаються різноманітні довідники та багатотомні

колективні праці. Виразним прикладом неухильного підйому археографічної діяльності слугують оприлюднені “Пам’ятки історії Німеччини” (*Monumenta Germaniae Historica*), опубліковані французьким історичним товариством “Колекція невиданих документів з історії Франції” (*Collection de documents inédits sur l’histoire de France*, 1835), “Переговори про іспанську спадщину” (*Négociations relatives á la succession d’Espagne sous Lous XIV*, 1835–1842) і “Воєнні мемуари про іспанську спадщину” (*Memoires militaires relatives á la succession d’Espagne sous Lous XIV*, 1835–1862), що містили документи з французьких і частково зарубіжних архівів (ділове листування, інструкції, дипломатичні та воєнні донесення тощо). Потреби дослідників в істотному розширенні джерельної бази історичної науки, активізація видавничої діяльності наукових інституцій вказували на необхідність забезпечення повноцінного доступу в користуванні архівними документами.

Чи не найголовнішими в архівній думці та архівній справі Західної Європи від початку XIX ст. залишалися питання наукових принципів класифікації документів на рівні архіву. В державних архівах Західної Європи документи класифікувалися “исключительно по предметному признаку, исходя из содержания документов и внешней предметной связи документов”²⁶ на основі жорстких логічних схем. Зокрема, одну з таких схем було затверджено декретом Конвенту від 25 червня 1794 р. і запроваджено в Національному архіві Франції його першим керівником, депутатом, юристом А. Г. Камю (*Armand–Gaston Camus*, 1740–1804). Подальші розвиток й укорінення цієї схеми в головному архіві країни на початку XIX ст. забезпечив П. К. Ф. Дону (*Pierre Claude François Daunou*, 1761–1840), учений-історик, архівіст, який у 1807 р. очолив Національний архів. Вона сягала традицій класифікації архівних документів XVII ст. і базувалася на принципі пертиненції (*Pertinenzprinzip*, приналежності, лат. *pertineo* – належати, мати відношення, сприяти, слугувати), дотичного до організації архівних колекцій як сукупності окремих документів різного походження, об’єднаних не за історичними, а за однією або кількома формальними ознаками (логічною, тематичною, хронологічною, географічною тощо). На практичному рівні її застосування виявлялося у групуванні документів у наперед визначені тематичні групи й підгрупи, що оформлювалися архівістами у вигляді секцій. За часів П. К. Ф. Дону в Національному архіві функціонувало шість тематичних секцій:

- законодавча;
- адміністративна;
- історична;
- топографічна;
- доменіальна;
- юридична.

Секції розподілялися на тематичні підгрупи – серії, а в їх межах – на підсерії. Часом серій виникало так багато, що для їх позначення навіть бракувало літер алфавіту, і тому архівісти застосовували дві або три літери²⁷.

Певна річ, культ пертинентних схем класифікації в західноєвропейській архівістиці був зумовлений суттєвим впливом бібліотечних класифікацій, також особливостями стилю наукового мислення тієї доби, з властивими йому раціоналізмом й утилітарністю, культом схем наукової систематизації, зокрема Ж. Кюв'є (Georges Cuvier, 1769–1832) в зоології, К. Ліннея (Carl Linnaeus [Linné], 1707–1778) в ботаніці, Й. Берцеліуса (Jöns Jakob Berzelius, 1779–1848) в хімії. Архівісти часів Французької революції, пізніше і Консульства, у питаннях класифікації архівних документів мало чим відрізнялися від представників інших галузей знання, які у вивченні явищ природи чи суспільства прагнули мислити логічно, майже з математичною точністю. Вони прискіпливо дотримувалися предметно-логічних класифікаційних схем також задля кращого користування архівними документами або коли мусили керуватися інтересами правлячих династій²⁸.

Саме у Франції, зважаючи на загальнонаціональний масштаб руйнації історичних структур її архівів під час подій Французької революції, штучні класифікації виявилися абсолютно неспроможними відповідати нагальним потребам суспільства чи історичної науки в покращенні організації архівних документальних комплексів і забезпеченні відповідних умов для користування ними. Особливо виразно це окреслилося під час упорядкування нових документів епохи Реставрації, що були сформовані вкрай безсистемно²⁹. Вагомий внесок у вирішення означених проблем зробив Ф. Гізо (*François-Pierre-Guillaume Guizot*, 1787–1874) – визначний історик, активний політичний і державний діяч другої чверті – середини XIX ст. Його праці, блискучі лекції у Сорбонні вплинули на розвиток історичної думки в Європі, формування суспільної самосвідомості у Франції 1820–1840-х рр. Теоретичні засади наукової творчості вченого ґрунтувалися на філософській історії Просвітництва і підносили на високий щабель ідею цивілізаційного прогресу. Втім на відміну від раціональних ідей просвітників, які пов'язували шляхетні блага цивілізації з удосконаленням людського розуму, накопиченням знань, освітою, для Ф. Гізо поняття “цивілізація” – це форма суспільного буття, певний соціальний комплекс, де “сполучаються всі елементи життя народу, всі сили його існування”. Розмірковуючи над співвідношенням цивілізації та прогресу, вчений прагнув виявити “загальні закони в історії”. Їхній прояв він розумів у взаємодії минулого й сучасного, взаємозв'язку економічних, духовних і моральних чинників життя суспільства, боротьбі станів за політичну владу, появі нових соціальних сил, діяльності політичних та державних інститутів.

Праці Ф. Гізо “Досліди з історії Франції”, “Історія цивілізації в Європі”, тритомна історія англійської революції та ін. написані на багатій джерельній базі, на основі критичного опрацювання й узагальнення значного обсягу документальних і нарративних джерел. Глибоко усвідомлюючи їх значущість в наукових студіях, культурному розвитку Франції, він розробив масштабний проект, спрямований на збирання та публікацію різноаспектних документів з історії Франції і прагнув до його реалізації максимально залучити державні, відомчі та приватні архіви. Адже у Франції до початку XIX ст. видавалися переважно документи, що зберігалися в приватних бібліотеках, монастирях, активно використовувалися збирання джерел Бенедиктинського ордену, а документи з архівів державних установ практично не публікувалися.

З ініціативи вченого 1834 р. при Міністерстві народної освіти Франції, яким він на той час керував, було засновано Історичний комітет (далі – Комітет)*. Ця установа виступила автором і промотором нормативно-методичних документів щодо впорядкування документальних комплексів державних архівів, видавничих програм, зокрема публікації документів парламенту, офіційного листування XV–XVII ст. з питань зовнішньої політики й внутрішнього управління країною, збірок документів державних діячів, започаткувала оприлюднення документів Міністерства закордонних справ Франції. Комітет розсилав своїм кореспондентам у департаментах інструкції та рекомендації, зорієнтовані на пояснення методик пошуку, в першу чергу архівних джерел з політичної та соціально-економічної історії Франції, їх відмінностей від матеріалів бібліотек³⁰.

Ф. Гізо уважно стежив за розвитком архівної справи держави та особливо опікувався архівами департаментів, що містили цінні документи з історії Французької революції, про діяльність місцевих установ у XVIII ст. – на початку XIX ст. і регулярно, на відміну від Національного архіву, поповнювалися новими надходженнями. Він сприяв ухваленню закону від 16 травня 1838 р., згідно з яким фінансове утримання цих архівних установ було віднесено до обов’язкових витрат департаментів. У 1866 р. закон втратив чинність, однак органи місцевого самоврядування не тільки не відмовилися від цієї статті фінансування, а й навіть істотно її збільшили. І хоча документальні комплекси департаментських архівів, набагато менше ніж Національного архіву, торкнулася класифікація за принципом пертиненції, загальний стан їхньої організації вимагав суттєвого реформування. Ф. Гізо вдалося знайти розуміння і підтримку у вирішенні цих питань з боку тодішнього міністра внутрішніх справ Франції Дюшателя³¹.

* Упродовж своєї діяльності ця установа неодноразово змінювала назву, в її структурі утворювалися різні самостійні комітети. З 1881 р. мала назву “Комітет історичних і наукових робіт”.

24 квітня 1841 р. особливим циркуляром Міністерства внутрішніх справ була затверджена “Інструкція з упорядкування та систематизації документів у департаментських архівах” (далі – Інструкція). У ній вперше встановлювалися нові поняття архівістики: класифікаційна одиниця – “фонд” (фр. Fonds – основа) і базовий принцип його організації – “принцип поваги до фонду” (фр. “respect des fonds”). Архівним фондом в Інструкції визнано сукупність документів, що відклались у результаті діяльності установи, корпорації, окремої особи або родини, його заборонялося штучно розділяти або змішувати з документами інших фондів³². У розділі Інструкції “Принципи та цілі класифікації” було вказано: “1) разобрать различные документы по фондам, то есть образовать коллекции из всех разновидностей документов, происходящих из одного учреждения, семьи, индивидуума и расположить в определенном порядке различные фонды; 2) классифицировать в каждом фонде документы по предметам, определяя для каждого свой ряд; 3) расположить дела в зависимости от обстоятельств: в хронологическом, топографическом или просто алфавитном порядке. Для того, чтобы обозначить фонды, группы фондов или часть фонда, вводится система серий, обозначающихся буквами алфавита: “А” – “Т” обозначают серии, отложившихся до 1790 года, “К” – “Z” – собственно департаментские архивы”³³. Ф. Гізо, який на той час фактично очолював уряд Франції, розіслав усім департаментам циркуляр з вимогою застосування в їхніх архівах єдиної класифікації документів³⁴. Текст Інструкції отримали 3700 комунальних й 83 департаментських архіви. Про актуальність цього нормативно-методичного документа свідчать такі дані: лише в архівах 2-х департаментів фонди було впорядковано, у 13-ти – ця робота залишалася незавершеною, у 6-ти – загалом відсутня, а у решти – архівні фонди знаходилися у стадії опрацювання³⁵.

Слід відзначити, що для архівної справи Західної Європи окреслені в Інструкції практичні підходи до фондової організації документів не були абсолютно новими. Зокрема, виданий 1599 р. наказ для муніципальних архівів Неаполя містив вимогу організувати документи кожного відомства окремо. Подібний наказ 1640 р. надійшов до Archivio Camerale у Мілані, а наказ 1736 р. для муніципальних архівів Риму зобов’язав архівістів документи кожного відомства розмістити в окремих шафі. На початку XVIII ст. були оприлюднені аналогічні накази щодо впорядкування родинних архівів Сальвіати (Salviati). Папа Григорій XVI 30 січня 1838 р. наказав об’єднати документи різних конгрегацій в єдиному сховищі, при цьому документи кожної з них обов’язково мали зберігатися окремо³⁶. Прикметним є той факт, що у трьох ключових міністерствах Франції – іноземних справ, морських справ і колоній періоду Липневої монархії на практичному рівні застосовувалася по-фондова класифікація, хоча на теоретичному рівні залишалася не роз-

робленою³⁷. В ситуації, коли архів мав одне чи два джерела комплектування, потреба у концептуалізації сутності поняття “архівний фонд”, специфіки та провідних принципів його організації не актуалізувалась.

Базові засади Інструкції 1841 р. було розроблено французьким істориком-архівістом і палеографом Ж.-Н. Н. де Вайї (Jean-Noël dit Natalis de Wailly, 1805–1886). Через кілька днів після публікації Інструкції у відповідь на критичні закиди стосовно її основних положень архівіст терпляче пояснював, що тільки класифікація за фондами здатна забезпечити єдиний та раціональний порядок організації архівних документів, оскільки вона відповідає природі їх утворення. За умови використання будь-яких інших класифікаційних підходів існує великий ризик не знати, де знаходиться даний документ, на архіви ж чекає хаос, і подолати його надзвичайно важко³⁸. Ж.-Н. Н. де Вайї був ознайомлений з досвідом предметно-логічних класифікацій документів Національного архіву і прагнув уникнути проблем, що виникали через їх застосування в організації документів місцевих архівів. Однак Інструкція їх комплексному вирішенню не посприяла.

По-перше, цей нормативний акт був цілеспрямовано зорієнтований на регламентацію впорядкування документальних комплексів департаментських архівів, що вже відклалися в їхніх сховищах, а доля тих, що мали ще надійти до них від установ, відомств залишилася невизначеною. Видається, що саме тому Ж.-Н. Н. де Вайї, опікуючись збереженням зовнішніх меж архівного фонду, вирішення питань щодо його внутрішньої організації полишив архівістам на місцях, які мусили на власний розсуд знайти найбільш прийнятні підходи.

По-друге, постульована в Інструкції вимога неподільності архівного фонду безперечно, свідчила про важливий крок уперед в утвердженні наукових підходів до його класифікації. Втім низка логічно пов'язаних з цією вимогою засадничих аспектів (збереження первісного порядку організації архівного фонду, визначеного його творцем, врахування історично сформованих між документами фонду інформаційних зв'язків та збереження цілісності його внутрішньої структури) залишилася поза межами Інструкції. Сформульований в Інструкції варіант принципу “поваги до фонду” не скасував, а навпаки уможлилював перебудову внутрішньої структури фондів, їх об'єднання в тематичні серії, при цьому внутрішня структура фондів архівістами в окремих випадках свідомо руйнувалась. Зокрема, згідно з Інструкцією архівні документи організовувалися за установою-утворювачем наступним чином: документальні масиви з історії Великої Французької революції (1790–1800) практично об'єднувалися в єдиний “фонд”, що виправдовувалося політичними міркуваннями та особливостями адміністративного поділу у даний історичний часовий проміжок; за тематичними групами (наприклад, документи фінансові, судові, з суспільних робіт) класифікувалися

документи після 1800 р. і документи муніципалітетів, при цьому без врахування особливостей їхньої організації у відомстві, установі тощо. Таким чином, “принцип поваги до фонду” був застосований тільки до частини документальних комплексів департаментських архівів. Варто додати, що не поодинокими були випадки виокремлення з фонду установ найбільш важливих документів політичного характеру і створення з них штучних комплексів колекційного характеру, хоча французькими архівістами вони визнавалися фондами. Тому А. Бреннеке (Adolf Brenneke, 1875–1946) мав рацію, коли порівнював такі підходи з перебудовою житлової споруди, під час якої її старий фасад залишають без змін, а інтер’єр істотно оновлюють³⁹.

По-третє, французький досвід не здійснив на теоретичному й практичному рівнях розмежування між поняттями “фонд” і “колекція”, між поняттями приналежності документів та їх походженням.

Чіткішою й наближеною до забезпечення збереження первісного порядку організації архівного фонду виявилася “Інструкція щодо класифікації та інвентарних описів муніципальних архівів до 1790 р.” від 25 серпня 1857 р. (Instructions pour le classement et l’inventaire sommaire des Archives communales antérieures à 1790). Цей нормативно-методичний документ зобов’язав архівістів дотримуватися класифікації документів історичних архівів громад відповідно до встановленого ними порядку групування цих документів і старих інвентарних описів (реєстрів)⁴⁰. І все ж, попри вказані суперечності, Інструкції 1841 і 1857 рр., безперечно, започаткували справжній епістемологічний поворот в архівній науці, становлення самої ідеї архівного фонду, сприяли укоріненню новітніх науково-теоретичних принципів і практичних методик фондової організації документів у межах архіву. Окреслені в їх змісті сутність поняття “архівний фонд”, провідні принципи його організації – принципи “поваги до фонду” та “єдності фонду” стали важливими й перспективними елементами наукової програми архівознавства, істотно вплинули на розвиток архівної справи у світі.

Наступний крок щодо утвердження принципів фондової організації архівних документів було зроблено в Німеччині когортою молодих архівістів, які рішуче прагнули покінчити з вкрай заплутаними давніми класифікаційними схемами. Вони не сприйняли пропонований французькими колегами термін “Fonds”, зважаючи на амбівалентність підходів до розуміння внутрішньої структури фонду, і запровадили термін “Bestand” (від німецького – усталеність)⁴¹. На їх переконання, цей термін позначив поняття більш конкретне й змістовне, що врешті не допускало поступок логічним класифікаціям. Функцію його тлумачення виконував “принцип походження” – “провенієнпринцип” (лат. provenio – народжуватися, виникати, походити). Він відображав генетичний зв’язок фонду як цілісної сукупності документів з його фондоутворювачем і

служував науковою підставою для їх класифікації. На рівні практичного застосування це означало, що архівний фонд за змістом має відповідати своєму фондоутворювачу, бути чітко відмежованим від будь-якого іншого фонду, а його класифікацію треба здійснювати з обов'язковим урахуванням порядку групування документів, що історично склався у діловодстві відповідних установ чи відомств, причетних до створення фонду. За словами А. Бреннеке, “принцип походження” вселяв його розробникам оптимізм та відчуття перспективи завдяки вмотивованості практичних підходів і відсутності надто складних методичних рішень⁴². З 1886 р. цей принцип швидко потіснив логічні схеми в державних архівах Пруссії, хоча і не без певного спротиву їх прибічників.

Слід відзначити, що архівна практика відкладання документів за структурою діловодства установи існувала майже у всіх країнах з давніх часів. Це відповідало потребам повсякденного функціонування органів державної влади та управління, які постійно, у своїй діяльності зверталися до своїх попередників, вивчаючи їх досвід.

Зокрема, є свідчення про класифікацію найбільш важливих архівних документів трибуналу Рота, зібраних Папою Сикстом V у 1589 р., з метою відновлення їхньої первісної організації. Документи архіву князів у Мантуї, що знаходилися у безладному стані, було класифіковано “за первісним порядком”, як пише автор цієї класифікації Дж. Баретті (Giovanni Battista Varetti), тільки після докладного вивчення діяльності історичних відомств, причетних до їх створення. У Флоренції регламент, ухвалений великим герцогом 1822 р., передбачав представляти документи з урахуванням “provenienza”, тобто їхнього походження. В інших випадках збереження або відновлення “принципу походження” здійснювалося відповідно до чинного законодавства. Так, у Неаполітанському королівстві в наполеонівський період ст. 1 Регламенту № 1409 від 16 липня 1812 р. встановлювала, що документи верховних відомств (установ) мають зберігатися в Генеральному архіві, заснованому в Неаполі 1808 р. і в тому ж порядку, в якому були створені. Цю законодавчу норму було підтверджено після Реставрації ст. 6 Регламенту № 1818 від 12 листопада 1818 р., а згодом поширено на Сицилію законодавчою нормою у ст. 1 Регламенту № 8309 від 1 серпня 1843 р., яка слово в слово повторила норми неаполітанського законодавства 1818 р.⁴³. У Голландії “принцип походження” (herkomstbeginsel) на практичному рівні було застосовано в деяких архівах на підставі нормативного акту 1826 р. А. Бреннеке вважав одним з перших фундаторів “принципу походження” Ф. Е. Шпісса (Philipp Ernst Spiess, 1734–1794), який у праці “Von Archiven” (1777) наголошував, що найкращий принцип архівної організації “це той, що самі документи підказують”⁴⁴.

Обґрунтування та практичне застосування “принципу походження” у другій половині XIX ст. певним чином було детерміновано особли-

востями розвитку європейської історіографії, німецької історичної науки, також стало підсумком цінних напрацювань німецьких архівістів.

Вагомий внесок у поступ західноєвропейської історіографії другої половини XIX ст. зробили представники німецьких історичних шкіл. Організаційна структура історичної науки та система професійної освіти в Німеччині сприяли ранній сцієнтизації історичного знання. Поступово по всій Західній Європі поширювався досвід підготовки фахівців на зразок семінарів Л. фон Ранке. Німецькі історики серйозно ставилися до своєї професії та дослідницької діяльності, вели змістовні дискусії про специфіку й завдання історичної науки, розробили методологію історичного дослідження, підготували численні історичні праці, в яких історизм являв фундаментальний принцип ідентифікації німецької історії та культури. Попри утруднений доступ до архівів, навіть їхню недосяжність у ті часи, вони інтенсивно студіювали архівні документи у формі їх публікацій, також лекцій, семінарів і залишили після себе величезний масив опублікованих і проаналізованих історичних документів. Зокрема, праці Й. Г. Дройзена (Johann Gustav Bernhard Droysen, 1808–1884), Б. Г. Нібура (Barthold Georg Niebuhr, 1776–1831), присвячені розробленню теорії історичних часів і оперті на цінні історичні джерела та свідчення, їх критичний аналіз й інтерпретацію, не втратили і досьогодні своєї актуальності у контексті дискусій про характер історичного знання. Встановлені провідними представниками німецької історичної думки критерії науковості безпосередньо пов'язані з ставленням до архівного документа, розумінням ними його непроминальної цінності, радикально змінили характер історичних досліджень, стали провідною ознакою професійної культури будь-якого дослідника. У сукупності вказані здобутки дозволили німецьким історикам зайняти провідні позиції в історичному знанні, при цьому оминувши властиве часу позитивістське схилення перед механістичними закономірностями прогресу людства і уособлювати академічний “зразок” західноєвропейської історіографії, який свідомо обирали для себе інші національні історичні школи.

Також слід відзначити цінний доробок німецьких істориків й архівістів Г. Бахмана (Georg August Bachmann, 1760–1818), Г. Хольтцінгера (Georg Holtzinger), Й. Егга (Joseph Anton Oegg, 1762–1817), В. Льове (Victor Loewe, 1871–1933), К. Цинкернагеля (Karl Friedrich Bernhard Zinkernagel, 1758–1813) та ін. у справі студіювання актуальних теоретичних і прикладних проблем тогочасної архівної справи. Це, зокрема: розроблення понятійно-термінологічного інструментарію (введення до наукового обігу понять “архівна наука”, “архівна техніка”, суттєве поглиблення порівняно з традиційним поняття “архів”), ґрунтовне дослідження історії архівної справи на теренах німецьких земель і наукове осмислення подальших шляхів її розбудови, також історії відомчих ар-

хівів (реєстратур) і специфіки формування, організації й забезпечення збереженості їхніх документів (система облікової документації), проведення чіткого розмежування між функціями державних архівів і реєстратур, окреслення порядку передавання документів до державних архівів, їх класифікації, розроблення довідкового апарату архівів, удосконалення професійної підготовки архівістів тощо⁴⁵.

Виразним доказом досягнень німецької історіографії та архівістики слугують напрацювання Г. фон Зібеля (Heinrich Karl von Sybel, 1817–1895) – помітної постаті у колі німецьких істориків другої половини XIX ст., одного з лідерів малонімецької історичної школи. Її представники – спадкоємці німецької ліберальної історичної думки першої половини XIX ст. і наукової школи Л. фон Ранке прагнули в переломний момент історії німецького народу розв'язати у своїх рефлексіях проблеми державного об'єднання німецьких земель під егідою Пруссії. Ідея національної держави визначила пріоритетний напрямок їхніх наукових студій та інспірувала громадську діяльність, а легітимізація засобами науки спонукала, з одного боку, до розроблення відповідних епістемологічних підходів, широкої презентації джерел німецької історії, які б сприяли об'єднанню суспільства і закріпленню в суспільній думці прагнення до створення єдиної держави. З іншого – відмовитися від незворушного об'єктивізму Л. фон Ранке і надати працям, виступам (лекціям, доповідям) політичну спрямованість і полемічну заостреність. Така позиція відображала усвідомлення німецькими інтелектуалами значення історичних джерел не тільки у сенсі вагомих аргументів політичної боротьби, а також як важливого засобу виявлення і зміцнення ознак національної ідентичності.

Г. Зібель був одним із кращих учнів Л. Ранке, обдарованим і скрупульозним дослідником, з широкою ерудицією, полемічно орієнтованою особистістю. Він успадкував від свого вчителя і переконливо продемонстрував на ґрунті вивчення ранньої історії німецького народу в працях “Історія першого хрестового походу” (Geschichte des ersten Kreuzzugs. 1841), “Виникнення німецького королівства” (Entstehung des deutschen Königtums, 1844) тверезий реалізм, полемічну спрямованість проти романтичної ідеалізації тих часів, глибокі знання архівних джерел та досконале володіння методами їх критичного опрацювання, прагнення об'єктивності в аналізі історичних явищ і процесів. У наукових і суспільних поглядах Г. Зібеля домінував культ “правової держави”, котра розумілася ним як визначальна ознака людини, головна сила, що формує націю, вияв вищого досягнення людської спільноти й підсумок цивілізаційного прогресу. Він не поділяв твердження Л. Ранке, що німці, об'єднані як нація духовно і культурно, можуть зберігати свою ідентичність за умови політичної дисперсності. Переконання, що держава та її доля повинні становити предмет історичної науки,

Г. Зібель послідовно дотримувався у своїх працях, статтях, виступах, маючи на увазі насамперед політичну долю Німеччини, об'єднання її земель, самоусвідомлення нацією необхідності державного буття⁴⁶. Зокрема, в історико-політичному трактаті “Німецька нація та імперія” (*Die deutsche Nation und Kaiserzeit*, 1862) історик наголошував, що віддає “перевагу “малій Німеччині” з 35 млн. населенням перед “Великою німецько-угорсько-слов'янською імперією з 70 мільйонами”⁴⁷. На його думку, писати історію треба “з гнівом і пристрастю”, але не у сенсі довільного використання джерел і фактів, а керуватися цілком усвідомленими моральними й політичними переконаннями та спиратися передусім на документи офіційного походження, достовірність яких, на його думку, не підлягає сумніву.

Г. фон Зібелю належала провідна роль у справі розроблення “принципу походження”. Визнання вченим перспективного значення для архівної галузі цієї новації базувалося на його позитивістських поглядах, також на професійній компетентності – ґрунтовних знаннях джерельної бази німецької історії, особливостей функціонування державного апарату Пруссії та системи документування в його органах, визнання в науковому сенсі цінності діловодної документації. У праці “Про закони історичного знання” (1866) він обстоював думку, що кожний діловодний документ є певною частиною реальної історичної дії, а в сукупності вони розкривають її становлення і зв'язки⁴⁸. Доцільно підкреслити, що спостереження й висновки історика стосовно окреслення підходів до організації архівних документів і провідних принципів їх групування були оперті на високу адміністративну культуру та чітко організовані реєстратури установ Пруссії, де система фондоутворення знаходилася, так би мовити, на поверхні. Вперше продуктивні ідеї стосовно сутності “принципу походження” та механізму його запровадження в архівну практику обґрунтовано Г. фон Зібелем у проекті “Правил упорядкування документів таємного державного архіву” (1871) (далі – Правила), які згодом набули нормативного значення. У них було закріплено вимогу про необхідність групувати документи відповідно до їх походження, а також заборонялося порушувати історично сформовану внутрішню структуру документів установи (§ 2, § 4 “*Regulativ für die Ordnungsarbeiten in Preuss. h. Staatsarchiv vom 1. Juli 1881*”), її єдність та цілісність.

Певна річ, напрацювання Г. Зібеля та його однодумців свідчили про серйозні кроки на шляху переборення спадку предметно-логічних схем і мали потужний потенціал для вирішення теоретичних і прикладних проблем фондової організації та внутріфондової систематизації документів. Утім німецькі архівісти суттєво обмежили можливості використання “принципу походження” через інтерпретацію його виключно у формі міцно вкоріненого в практику німецьких архівів реєстратурп-

ринципу, що вимагав обов'язкове збереження внутрішньої структури фонду попри незручність у використанні. У цих підходах відчувається також відгомін позитивізму з властивим йому спрямуванням уваги на те, що можна пізнати через факти і лише самі факти, констатацію “дійсного”, тобто емпіричне існування, у даному випадку – усталені процеси документотворення і функціонування німецьких реєстратур.

“Принцип походження” ґрунтовно розроблявся в Італії та під назвою “історичний метод” (італ. *metodo storico*) був сформульований у середині XIX ст. Фр. Бонаїні (Francesco Bonaini, 1806–1874), лідером тосканської архівознавчої школи, представником нової генерації італійських архівістів, які розуміли цей принцип як основоположний в організації архівних документів. Свої міркування про нагальну потребу практичного впровадження цього принципу в діяльність тосканських архівів він підсумував 23 березня 1867 р. у доповіді, виголошеній перед членами Міністерства народної освіти: “З роздумів над тим, як архіви утворилися та зростали протягом століть, впливає найбільш точний критерій їхньої організації. Кожна ситуація з'являється, трансформується, зникає, краще сказати, звільняє місце для іншої ситуації, що виникає внаслідок соціальних змін, потреб, різного роду обставин. Свідчення про факти, хід подій залишаються в документах; вони більшою чи меншою мірою мають порядок, назву. Отже, перше правило таке: поважати факти; друге правило: відновити їх, якщо зазнали змін. Це звичайно, виключає упередженість. Принаймні в нашому випадку більш потрібними є широкі знання з історії, аніж володіння штучними теоріями; адже в історії упорядник Архівів знаходить справжні елементи своєї науки, науки позитивної, застосованої зі здоровим глуздом. Коли людина приходить до великого Архіву, вона знає не стільки те, що там є, скільки те, що там може бути, і шукатиме не за предметом, а за установою...”⁴⁹. На переконання Фр. Бонаїні, “історичний метод” отримав таке термінологічне формулювання не тому, що його основна мета – сприяти вивченню історії, а тому, що він має міцну основу в історії, тобто його практичне застосування базується насамперед на історії установи та її архіву і саме вона є головною передумовою та фундаментом класифікації чи впорядкування документів архіву. Природно, що під класифікацією, зазначив архівіст, слід розуміти забезпечення збереження або відтворення первісного порядку організації документів певної державної чи приватної структури, що склався історично, тобто як “порядок відповідно до права”, оскільки установа, причетна до їх створення, – це юридична особа, котра діяла в межах законодавства країни (публічного права) та в певну епоху, до якої належали її документи. Італійський учений-архівознавець Дж. Ченчетті (Giorgio Cencetti, 1908–1970) слушно відзначив, що з об'єктивного погляду практичне застосування “історичного методу” сприяло вдоскона-

ленню організації та формування архівів Італії не тільки завдяки тому, що його вихідні положення мають “історичну основу, і, зокрема, базуються на історії установ, яка є обов’язковою під час його застосування”, а через те, що для архівіста архів “доти залишається лише місцем зберігання документів, доки він не зуміє встановити історію установи, котра була їхнім творцем”⁵⁰.

У ході реформування архівної справи Італії принцип збереження первісного порядку організації документів, позначений терміном “історичний порядок” (італ. *ordine storico*), був зафіксований у ст. 7 Королівського указу № 2552 від 27 травня 1875 р.⁵¹. Коментар до указу уточнював: “Після того, як документи зібрані, до них не можна застосовувати жодних нововведень, жоден інший розподіл, <...> жодне інше впорядкування; ця вимога забезпечить збереження речей такими, якими вони сформувалися природним шляхом, розвивалися та відбувалися, і не дозволить домінувати мінливим бажанням архівістів”⁵². Надалі принцип “*ordine storico*” став невід’ємною складовою італійського архівного законодавства і зобов’язав державні архіви Італії організувати документи “роздільно за міністерством, судом, управлінням, об’єднанням, нотаріусом, сім’єю чи особою, відповідно до історичного порядку справ та документів”.

У наступні десятиліття XIX ст. і на початку XX ст. “принцип походження” поступово набував статусу провідного в архівній науці та архівній справі Західної Європи. Важливу роль в його утвердженні відіграла рефлексія вчених-істориків й архівістів, спрямована на удосконалення понятійно-термінологічного апарату архівної науки, ідеал науковості, пошук нових технологій дослідження та вирішення широкого спектру прикладних проблем архівної галузі в межах позитивістської парадигми.

Показовою у цьому сенсі є фундаментальна праця французьких авторів – визначного вченого-історика, медієвіста, архівознавця Ш.-В. Лянгла та палеографа і архівіста Національного архіву А. Штейна (Henri Stein, 1862–1940) “Архіви історії Франції” (*Les archives de l’histoire de France*, 1891), опублікована у трьох виданнях упродовж 1891–1893 рр.

Поважний науковий доробок Ш.-В. Лянгла становив комплекс праць з історії Франції епохи Середньовіччя, історичної бібліографії та методології історії. Як медієвіст він сформувався в *Ecole des Chartes*. Цей навчальний заклад, за словами О. Добіаш-Рождественської, у найгірші десятиліття французького університетського “риторизма” врятував медієвістику “пусть с известной подчас узостью синтеза, культивировавшую критическое изучение подлинных памятников и глубокое изучение строгого исторического мастерства: совокупность так называемых “вспомогательных дисциплин” – палеографии, дипломатики, исторических хронологии и географии, а также археологии и

истории искусства, помогавших изучать памятники вещественные”. Велике зацікавлення писемними історичними пам’ятками (особливо готикою) та глибокі їх знання, багатоаспектність і повнота охоплення історичних подій, опертих на науково-методичний апарат допоміжних дисциплін, майстерність критики історичних джерел і текстів були провідними рисами рефлексії вченого. Людина виняткової обдарованості, різнобічно освічена (прекрасно володів багатьма західноєвропейськими мовами), з великим ареалом знань та широкою ерудицією, відкритий до всього нового й прогресивного, Ш. В Лянглуа вже у молоді роки (26 років) став професором історії, майже все життя очолював у Сорбонні кафедру допоміжних історичних дисциплін, розбудовуючи французьку наукову школу історичної критики. Завдяки таким даним та отримавши відповідний науковий вишкіл, він став членом Академії написів і красного письменства (l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres), працював редактором авторитетного й цінного фахового видання “Histoire Littéraire de France”, яке ще від часів мавристів сприяло розвитку й збагаченню наукових традицій джерелознавства у Франції, з 1912 р. – директором Національного архіву, цілком заслужено належав до плеяди провідних європейських істориків другої половини XIX ст. – початку XIX ст. Проте все життя шкодував, що йому не довелося працювати у відділі рукописів Національної бібліотеки, оскільки наукові уподобання та пріоритети історика набагато більше притягували його увагу до кодексів, ніж до pièces d’archives⁵³.

У вказаній праці Ш.-В. Лянглуа та А. Штейн прагнули поінформувати науковий загал про архівні скарби Франції та посприяти розширенню можливостей їхнього використання. Адже, на переконання авторів, ніщо так не перешкоджає розвитку історичної науки, як розпорошеність джерел. На підставі значної за своїм обсягом роботи щодо збирання відомостей, критики та звіряння чисельних матеріалів їм вдалося здійснити рішучий та вельми ефективний крок для вирішення проблеми – сконцентрувати у виданні максимум необхідної для дослідників інформації, яка б забезпечила інтелектуальний доступ до архівної спадщини країни. Так, у студії презентовано архіви, що містили документи з історії Франції, кожному з них присвячено окрему описову статтю, де наведено дані про історію їх утворення, склад і хронологічні межі їхніх фондів, перелік друкованих і рукописних каталогів до них. У передмові Ш.-В. Лянглуа акцентував увагу на необхідності подолання розпорошеності архівних документів, і зокрема подальшого проведення політики централізації архівної справи, започаткованої у часи Великої Французької революції. Спираючись на ідеї юриста та історіографа Ж.-Н. Моро (Jacob-Nicolas Moreau, 1717–1803)⁵⁴, Ш.-В. Лянглуа запропонував як один із найбільш ефективних, перспективних і фінансово не обтяжливих заходів – започаткувати концентрацію в Національному

архіві колекції друкованих каталогів про склад і зміст фондів, укладених в інших французьких архівах. Після того, як склад колекції буде сформовано, на його думку, треба делегувати до місцевих і європейських архівів фахівців для здійснення описування документів з історії Франції у тих фондах, що залишалися не впорядкованими⁵⁵. Очоливши Національний архів, Ш.-В. Лянглау зобов'язав архівістів відділу сучасної історії щорічно публікувати загальний опис фондів, що надійшли до головного архіву країни від міністерств і підвідомчих їм установ. У 1924 р. був надрукований перший том опису з розлогою передмовою вченого, присвяченою історії створення Національного архіву⁵⁶.

1895 р. Ш.-В. Лянглау опублікував у “Revue internationale des archives, des Bibliothèques et des Musées”(1895, № 1) статтю під назвою “Наука про архіви” (La science des archives), в якій прагнув комплексно дослідити проблеми становлення і розвитку нової галузі історичного знання, наукової дисципліни – “науки про архіви”. Міркування історика зосереджуються навколо двох основних проблемних груп. Перша – це критичний аналіз й узагальнення досвіду розбудови архівної справи Франції за останні 100 років. На думку вченого, генеза архівів, їхня еволюція закономірно привели до конституювання науки про архіви. За його формулюванням, терміном “архів” слід позначати сукупність різноманітних автентичних актів і документів, що становлять інтерес для держави, провінції, міста, державної або приватної установи, компанії чи особи*. Серед вагомих досягнень історичного розвитку архівів на теренах Франції він відзначив започаткування централізації архівної справи, демократизацію доступу до архівів; створення спеціально обладнаних приміщень для зберігання архівних документів; правове регулювання їх експертизи цінності та утилізації. Лише після Французької революції, підкреслив Ш. В. Лянглау, у зв'язку з утвердженням принципу публічності архівів, розпочався істотно новий етап у розвитку архівної справи: “практические цели архивов, прежде бывших, <...> арсеналами юридических доказательств своих прав, отходят на второй план; их заменяют цели научные: архивы обращаются в хранилища исторических сведений”⁵⁷. Такий підхід виразно свідчив про прагнення вченого зробити акцент на істотному підвищенні ролі та суспільного значення архівів, їх позиціонування як “лабораторій історії”. Потужний внесок у накопичення цих здобутків, зазначив Ш.-В. Лянглау, належить архівістам. Адже своєю повсякденною працею вони багато зробили для збагачення архівів новими цінними джерелами, забезпечення належної організації та збереженості їхніх документальних комплексів, створення довідкового апарату до них, подолання відчутних втрат і хаосу, які

* Cit. p. 7: “On désigne sous le nom *d'archives* les dépôts des titres et des documents authentiques de toute espèce qui intéressent un État, une province, une ville, un établissement public ou privé, une compagnie, un particulier”.

заснали архіви у складні часи національної історії. Їм належить провідна роль у становленні архівної науки, саме вони визначають її сучасний стан і перспективний поступ.

Друга проблемна група пов'язана з візією Ш.-В. Лянглау дисциплінарного статусу архівної науки, окресленням шляхів її трансформації та удосконалення відповідно до потреб суспільства та розвитку наукових знань. За його образним висловом, наука про архіви переживає “дитячий вік”, утім вже має певні цінні напрацювання теоретичного і особливо прикладного характеру, що застосовуються в організації та управлінні архівною справою, в широкому спектрі архівних процесів. Та все ж попри певні здобутки, зазначив Ш.-В. Лянглау, доведеться ще багато працювати для того, щоб вона дійсно посіла самостійне й самодостатнє місце у колі наукових дисциплін. Імовірно, що саме таким історик бачив статус архівної науки на майбутнє і тому уважно й прискіпливо поставився до аналізу проблемних питань, пов'язаних з її подальшим розвитком. На його переконання, чим більше зроблено для її повноцінного поступу, тим виразніше прозирають суттєві прогалини, окреслюється критичне ставлення до попередніх напрацювань і тим ширшими й складнішими постають завдання на перспективу.

Як свідчить історична практика, визначення предмета науки осмислюється і формулюється не відразу, для цього потрібні певний досвід і формування стійкого дослідницького інтересу. Саме виходячи з цього, Ш.-В. Лянглау вважав серйозним недоліком відсутність ґрунтовної рефлексії в царині архівної науки. Адже в Парижі, Палермо, Римі, Флоренції, Мадриді, Відні, з недавнього часу і в Марбурзі, теоретичне архівознавство (*Archivoéconomie*) й міжнародне архівне законодавство є предметом викладання, проте не опубліковано жодного посібника, керівництва, підкреслив вчений, де було б синтезовано набутий творчий досвід і новітні наукові ідеї та підходи. Отже, на часі – критичний аналіз праць попередників і визначення нових напрямів досліджень. Серед першочергових завдань він назвав розроблення підручника з архівознавства, який обов'язково містив би важливі нормативні документи та матеріали з досвіду управління архівами в різних країнах світу. Також історик висловив міркування про організацію повноцінного функціонування архівної періодики, створення досконалого довідкового апарату в архівах і особливий акцент при цьому зробив на необхідності публікації путівників, архівних оглядів, анотованих реєстрів, описів, також регулярного інформування суспільства про нові надходження до архівів, підготовку бібліографічних видань. На увагу заслуговує ще одна надзвичайно важлива думка Ш.-В. Лянглау – започаткування міжнародного співробітництва архівістів, поглиблення наукових і професійних зв'язків, в яких він убачав запоруку вирішення актуальних теоретичних і практичних питань архівознавства та архівного будівництва⁵⁸.

У контексті теми дослідження не можна обійти увагою ще одну працю Ш.-В. Лянглуа, написану ним 1897 р. спільно з колегою Ш. Сеньобосом (Charles Seignobos, 1854–1942) – “Вступ до історичних студій” (Langlois Ch.-V., Seignobos Ch. Introduction aux études historiques) і оприлюднену в 1898 р. Ш. Сеньобос також був медієвістом, професором Сорбонни, досліджував середньовічну історію Франції та доби II Імперії, автор студій з історії стародавніх цивілізацій – грецької й римської, працював у Національному архіві. Публікація була підготовлена на основі курсу лекцій з методології історії, який читали Ш.-В. Лянглуа і Ш. Сеньобос у 1896/1897 навчальному році в Сорбонні. Довгий час вона вважалась “біблією позитивістського історизму” і до сьогодні не втратила своєї актуальності. Адаже жодне сучасне дослідження з даної проблеми не обходиться без посилання на неї.

Праця продумано структурована і складається з передмови, трьох книг: “Книга 1. Предварительные сведения” з двома розділами – “Отыскание документов (эвристика)” та “Вспомогательные науки”; “Книга 2. Аналитические процессы”, до якої увійшов розділ “Общие условия исторического знания” і два підрозділи – “Внешняя подготовительная критика” та “Внутренняя критика”; “Книга 3. Синтетические процессы”; висновків і додатків – про викладання історії у середній та вищій школах Франції. Продуктивним у теоретичному й прикладному значеннях виявилось розуміння обома вченими дидактичної функції праці та сконцентрованість їхньої уваги на писемних документах. Зокрема, в її передмові вони зазначили, що мали на меті розглянути широке коло питань: “Как удастся узнать о прошлом то, что возможно и что важно знать? Что такое документ? Как следует пользоваться документами для исторического сочинения? Что такое исторические факты? Как их нужно группировать в историческом труде?”⁵⁹ і дати “новым студентам Сорбонны предварительное понятие о том, что представляет собою и чем должна быть история”⁶⁰. Автори прагнули прищепити майбутнім історикам вдумливе та грамотне ставлення до методів дослідження історичного матеріалу, вміння на його основі відокремити минуле від пристрастей сьогодення. Досвід власної педагогічної діяльності виразно доводив, що через відсутність необхідних знань студентська молодь нерідко навіть не уявляла собі всю глибину складності завдань самостійного наукового студіювання і керувалася переважно “романтичним потягом до минулого”.

Виклад основного матеріалу починається з промовистого твердження – “история пишется по документам”. Поняття “документ” трактується у ній досить широко – “это следы, оставленные мыслями и действиями некогда живших людей. Лишь очень немногие из человеческих мыслей и поступков оставляют после себя заметные следы; к тому же следы эти редко бывают долговечными: чтобы стереть их достаточно

простой случайности”⁶¹. При цьому історики не втомлювалися наголошувати, що “За неимением документов, история обширных периодов прошлого человечества останется навсегда неизвестной. Ничто не может заменить документы: нет их, нет и истории”⁶². І хоча в окремих місцях книги до числа документів віднесено не тільки писемні, а також речові джерела, праця виключно присвячена першим.

У трьох книгах автори окреслили концепцію історичного пізнання, визначили три основні етапи опрацювання історичних документів і розкрили їхній головний зміст.

1-й етап – “попередніх відомостей” – перша і одна з найголовніших складових дослідної роботи історика, яку Ш.-В. Лянглау позначив терміном “евристика”, пов’язавши її сутність з ґрунтовним пошуком і збиранням документів, необхідних для вивчення того чи іншого питання (використання довідкового апарату архівів, бібліотек, музеїв, історіографічних й бібліографічних матеріалів, енциклопедичних видань). У зв’язку з цим він зробив екскурс в історію архівної справи Франції, зупинився на особливостях її розвитку в різні історичні епохи – Відродження, утвердження абсолютизму, і особливо докладно – під час Французької революції, яку вважав поворотним етапом у вирішенні важливих питань архівної справи країни. Не заперечуючи допущених з боку революційної влади “архівних крайнощів”, учений підкреслив перспективне значення головних досягнень її реформаторської політики в архівній галузі – започаткування централізації архівної справи, утвердження принципу публічності в діяльності архівів, концентрацію в їхніх сховищах цінних видів архівних документів. На його переконання, всі ці починання треба закріплювати та удосконалювати, адже ефективність евристичної діяльності дослідників безпосередньо залежить від раціонально організованої мережі державних архівів, ґрунтовної класифікації їхніх документів, від можливостей використання досконало розробленого довідкового апарату – системи каталогів, архівних описів, довідників. Не оминув увагою історик наявність приватних колекцій, торгівлю цінними культурними пам’ятками. З цього приводу Ш.-В. Лянглау висловив сподівання, що настане час, коли давні історичні джерела обов’язково будуть зберігатися у відповідних державних установах – архівах, бібліотеках, музеях, де отримають належні умови організації, збереження та доступу.

2-й етап – етап “аналітичних процесів” розумівся авторами як сукупність логічних операцій, що охоплює зовнішню – підготовчу критику та внутрішню критику. Цей етап сприяє отриманню низки авторських понять й свідчень про достовірні факти, однак, при цьому розрізнених, невпорядкованих, та відкриває шлях до наступного, більш складного і завершального етапу дослідної роботи – переходу від аналітичної критики документів до їх синтезу.

3-й етап – етап “синтетичних процесів”, на якому в дусі позитивізму розрізнені факти мають узагальнюватися, систематизуватися в наукове ціле. На цій основі, вважали історики, розкриваються більш глибокі, ніж просторові та тимчасові відносини поміж моментів дійсності, і кожен факт постає не ізольовано, а у взаємозв’язку з іншими її фактами й фрагментами. Окреслюється “загальна історична побудова”, що дозволяє здійснити історичний виклад матеріалу.

У праці Ш.-В. Лянглау і Ш. Сеньобос презентували положення, якими, на їх переконання, повинен керуватися кожен фахівець у галузі історичної науки. Адже історик не створює, а саме відображає, реконструює минуле на основі джерел, якими володіє, і його головне завдання полягає в тому, щоб зробити це грамотно. Відтворити історичний процес таким, яким він був насправді, можна лише за умови скрупульозного системного опрацювання історичних джерел і, тим самим встановлення достовірності історичних фактів, підкреслювали вчені. Отже, основний принцип, покладений авторами в основу студії, – це забезпечення максимальної об’єктивності історичного знання. Рефлексія Ш.-В. Лянглау і Ш. Сеньобоса мала значний вплив на подальший розвиток знань про сутність та природу історичних документів, формування теоретичних засад і прикладних прийомів їх опрацювання – від пошуку і виявлення, систематизації й класифікації до наукової критики, встановлення їхньої вірогідності та інтерпретації. Вона поглибила й збагатила в історико-культурній перспективі історичне джерелознавство і загалом гуманітаристику напрацюваннями текстологічного, герменевтичного, інформаційного характеру. Окремо доцільно підкреслити важливість усвідомлення вченими та декларування тісного зв’язку між вивченням історичних джерел, їх ефективним використанням у наукових цілях і розвитком архівної справи країни, зокрема, станом її централізації, також організації та формування документів архіву, умовами інтелектуального доступу дослідницького цеху до архівної інформації.

Поняття “фонд” і науково-практичні підходи щодо його організації отримали подальший перегляд й опрацювання в Голландії, у посібнику “Настанови до упорядкування та описування архівів (Muller S., Feith J. A., Fruin R. Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven, ontworpen in opdracht van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland) (далі – Посібник), опублікованому 1898 р. Ця книга була схвально сприйнята у колі архівістів країн Західної Європи і впродовж наступного десятиріччя її переклали німецькою (1905), італійською (1908) та французькою (1910) мовами, а в 1940 р. – англійською. Автори Посібника, відомі голландські архівісти Й.-А. Фейт (Johan Adriaan Feith, 1858–1913), С. Мюллер (Samuel Muller, 1848–1922) і Р. Фруїн (Robert Fruin, 1857–1935), уважно вивчивши “організм” архівного фонду на підставі власного досвіду роботи в архіві, також на перетині

ідей французьких й німецьких архівістів, сформулювали своє розуміння його сутності й основоположних принципів фондової організації архівних документів, озвучили кваліфіковані рекомендації стосовно експертизи цінності архівних документів, їх систематизації, описування, створення довідкового апарату та подали інтерпретацію окремих архівних термінів. Посібник характеризується комплексним підходом до розгляду діяльності архіву – роз'ясненням специфіки організації документальних комплексів юридичних осіб-утворювачів та намаганням окреслити взаємозв'язок між різними архівними процесами та технологіями. Це, зокрема, виразно виявилось в його структурній побудові, що поділяється на 6 розділів: 1) “Походження і склад архівосховищ”; 2) “Впорядкування архівних документів”; 3) “Укладення архівних інвентарів”; 4) “Запровадження інвентарів”; 5) “Інші вказівки щодо описування архівів”; 6) “Застосування окремих термінів й позначень”, до яких увійшло 100 параграфів. Кожен із параграфів містив стисле, ретельно розроблене авторами положення або правило, що супроводжувалося вичерпними коментарями чи посиланням на їх джерело.

Перший розділ “Походження і склад архівосховищ” містить трактування базового поняття архівознавства – “архівний фонд”, а також виклад питань організації документів на рівні архіву за фондовою системою, а саме: організація архівосховища, основні види фондів офіційного походження, що підлягають зберіганню в ньому, основоположні принципи та наукові засади визначення фондової належності, тобто віднесення документів до архівного фонду певної установи, методики фондування архівних документів.

Авторами визначено архівний фонд як комплекс письмових, мальованих та друкованих документів, офіційно отриманих або складених органом влади чи її службовцями, за умови, що ці документи відповідно до їхньої функції мають залишитися на зберіганні у цьому органі влади або у цих службовців, фонд є органічним цілим*. Архівний фонд залишається комплексом документів навіть у разі наявності у ньому їх невеликої кількості, тобто як певної його частини, і в цьому випадку бажано відновити всі його історично сформовані частини.

Відповідно до положень першого розділу Посібника в архіві мали зберігатися виключно фонди юридичних осіб, що утворилися внаслідок управління, яке здійснювалося певним органом влади або керівником та службовцями цього органу влади, чи установами, відомствами. Службовцями самостійно, поза межами управлінської державної структури,

* Cit. § 1: “Een archief is het geheel der geschrevene, geteekende en gedrukte bescheiden, *ex officio*, ontvangen bij of opgemaakt door eenig bestuur of een zijner ambtenaren, voorzoover deze bescheiden bestemd waren, archief is een organisch geheel”.

її діяльності, без зв'язку з нею, як і персоналом установи, що не виконувала управлінські функції, творення архівних фондів не допускалося.

У § 2 Посібника наголошувалося, що архівний фонд є органічним цілим, він твориться самим фактом управлінської діяльності або посадовою особою, яка виконує її, та завжди віддзеркалює управлінські функції, а тому являє собою не штучно створену колекцію, а “живий організм”, з властивими йому історично обумовленими індивідуальними рисами та специфікою групування його документів. Якщо змінюються управлінські функції, відповідно зазнає змін і склад архівного фонду, а тому архівіст тільки на підставі ґрунтовного опрацювання самої історії архівного фонду, правил за якими відбулося його формування, вивчення складу, змісту, діловодного оформлення документів за потреби може здійснити корекцію в структурній організації його документів. Автори свідомо уникали формулювання готових схем щодо впорядкування фондів в архіві. На їх переконання, кожен архівний фонд має трактуватися окремо.

У § 3 Посібника зазначено, що управлінська діяльність у приватних структурах також є основою для утворення архівних фондів. Проте сімейні (родинні) фонди автори не вважали повноцінними архівними фондами, розуміючи їх як штучні зібрання документів, що не мали між собою органічного зв'язку. Редактор перекладу Посібника німецькою мовою зробив виняток для сімейних архівів монархів.

Посібник містив настанови щодо необхідності розуміння архівістами принципів відмінностей між архівосховищем і архівним фондом. Для ілюстрації було подано шість основних видів архівів (архівних фондів), що мали зберігатися в архівосховищі: 1) архів установи, якій належить архівосховище; 2) архіви комісій та службовців, які знаходяться у віданні цієї установи; 3) архіви установ або службовців, чії права та функції передано до цієї установи; 4) архіви установ або службовців, над якими дана установа здійснює контроль та чії архіви вона розмістила у своєму архівосховищі; 5) архіви, які розміщено у даному архівосховищі внаслідок певних адміністративних заходів; 6) архіви, що надійшли шляхом купівлі, дарування або застави (§ 4).

У першому розділі висвітлено питання, пов'язані з організацією архівних фондів на рівні системи архівних установ з урахуванням таких важливих ознак, як історичні умови і місце їх створення, зміна конституційних основ держави та її територіально-адміністративного поділу. У 1798 р. територія Батавської республіки у зв'язку з ухваленням нової конституції була розподілена на 8 департаментів і в кожному з них організовано архіви. На відміну від Франції, де аналогічні архіви постали як новоутворені, в контексті започаткування централізації архівної справи та з метою концентрації в їхніх сховищах архівних фондів різних юридичних осіб, у Голландії архіви департаментів було виріше-

но організувати на базі раніше чинних архівів провінційних штатів. У результаті реорганізаційних заходів, окрім документальних комплексів колишніх архівів провінційних штатів, до їх складу було передано документи доменіальні, судових і нотаріальних установ, церков і монастирів, чії землі зазнали секуляризації. На початку XIX ст. департаменти було реформовано у провінції, а всі архіви, які функціонували на їхній території, передано у відання провінційної адміністрації. Поступово ці провінційні архіви переростали у державні архіви, де відкладалася вся закінчена у діловодстві документація. У зв'язку з цим постало питання раціональної організації документальних комплексів ліквідованих установ колишніх режимів. Законом від 1875 р. у Голландії було завершено часткову централізацію архівної справи країни. Державні архіви підпорядковано Міністерству внутрішніх справ, а їхню мережу склали Головний архів в Гаазі та архіви в 11-ти провінціях⁶³. У Посібнику вказано, що архіви органів управління (архіви провінційних штатів, колегій, судів, відповідних фінансових органів) або осіб, які здійснювали керівні функції, чії права після 1798 р. перейшли до держави, повинні зберігатися в державних архівах головних міст провінцій, на території яких вони функціонували. У сховищах державних архівів в окрузі (як і в сховищах комунальних архівів) мали зберігатися: 1) архіви старих окружних та департаментських (або комунальних) установ; 2) архіви існуючих окружних (або комунальних) установ, оскільки їх туди передали; 3) архіви установ, рад чи осіб, що їх функції перейшли до старих установ, провінційних або департаментських (або комунальних); 4) архіви рад або осіб, що функціонували на території провінції (чи комуни), які було внесено до архівосховища внаслідок адміністративних заходів⁶⁴.

Перший розділ також містив комплекс заходів і рішень стосовно уточнення фондової належності архівних документів юридичних осіб у разі реорганізації державної управлінської установи-фондоутворювача, що супроводжується зміною її повноважень, підпорядкування або ж повною ліквідацією з наданням усіх або частини її функцій іншій управлінській державній структурі. Зберігання в приміщенні архівосховища кількох архівних фондів, що належать різним утворювачам, у жодному разі не означає їх об'єднання в єдиний архівний фонд. Архівні фонди треба ретельно відокремлювати один від одного та організувати за "принципом поваги до фонду". Адже тільки таким чином забезпечується їхня цілісність та непорушність. Якщо архівістами виявлено кілька примірників одного документа, необхідно визначити належність кожного з них до складу певних архівних фондів (§ 8).

Як окремий історично сформований комплекс документів у Посібнику розглянуто архівну колекцію. Архівісти повинні послідовно зберігати її цілісність та не допускати розподілу документів між кількома

архівосховищами. Автори також зазначили, що на практичному рівні в архівосховищах окрім вказаних ними архівів (архівних фондів), архівних колекцій можуть також опинитися рукописи, які у разі їх виявлення підлягають вилученню та передаванню до бібліотек.

У другому розділі Посібника визначено головні завдання, наукові засади та практичні підходи щодо класифікації та впорядкування архівного фонду. Зокрема, у § 16 постульовано затверджений асоціацією голландських архівістів основоположний принцип класифікації архівних фондів – “принцип походження”, згідно з яким класифікація документів повинна базуватися на первісній організації архівного фонду, сформованої у своїх головних рисах в діловодстві установи-утворювача цього фонду. Практичне втілення цього принципу дозволяє максимально зберегти або адекватно відновити структуру архівного фонду установи, адже вона утворилася не випадково, а природно стала наслідком діяльності. Зважаючи на те, що внутрішня структура документів фонду (тобто їх оригінальний порядок) переважно залежить від того, як документи сформовано під час ведення справ, автори наполягали на розробленні чіткого первісного порядку організації документів установи, який буде слугувати основою для їх подальшого опрацювання в архіві.

Й.-А. Фейт, С. Мюллер і Р. Фруїн припускали запровадження змін у первісний порядок організації фонду, але виключно з метою виправлення тих можливих серйозних відхилень, що виникли через помилки архівістів, або внаслідок змін у системі зберігання архівних документів. При цьому вони підкреслювали, що архівіст повинен суворо дотримуватися вимог первісного порядку організації, тобто принципу походження, і під час упорядкування архівного фонду враховувати інтереси історичних пошуків лише у другу чергу, тобто не допускати найменших поступок штучним класифікаціям документів навіть за умови, якщо їх використання забезпечує більш сприятливі можливості для дослідників. У разі виявлення в архівному фонді помилково віднесені до нього документів їх необхідно приєднати до тих фондів, до яких вони повинні належати.

У третьому і четвертому розділах подано правила і методики архівних робіт, що органічно пов'язані з класифікацією архівних документів. Йшлося про методику складення архівних інвентарів, описів, які закріплюють організацію та систематизацію архівного фонду і виконують облікові функції, також про описування архівних документів. Усвідомлюючи виняткову цінність документів Середньовіччя, голландські архівісти у п'ятому розділі зосередили увагу на специфічних особливостях їхнього архівного описування, а також висловили думку про доцільність публікації цих джерел. До шостого розділу автори внесли традиційні терміни з дефініціями, суто архівні, що називають окремі

процеси архівної діяльності, а також зі спеціальних історичних дисциплін (дипломатики, палеографії), діловодства, книгознавства.

Теоретичні та прикладні аспекти поняття “архівний матеріал”, “архівний фонд” і принципи фондової організації документів розглянуто у “Підручнику для архівної адміністрації, включаючи проблеми архівів війни і утворення архівів” (A Manual of Archive Administration, including the problems of war– archives and archive making) (далі – Підручник) архівіста, фундатора англійського архівознавства сера Х. Дженкінсона (Sir (Charles) Hilary Jenkinson), опублікованого 1922 р. у серії “економічна та соціальна історія всесвітньої війни”. Головні завдання праці вбачалися автором у визначенні сутності та специфічних особливостей архівних документів, критеріїв їхньої цінності, засадничих принципів їх формування, організації та зберігання в архівах, в окресленні кола вимог до професійної компетентності архівіста.

Розгляду цих питань підпорядкована структура Підручника, що складається з передмови і п’яти частин: “Вступу”, “Походження й розвиток архівів і правила архівознавства”, “Сучасні архіви”, “Організація архівів”, “Воєнні архіви” і додатків⁶⁵. Оскільки праця англійського архівіста комплексно проаналізована І. Матяш у монографії “Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку”⁶⁶, ми зосередимо лише увагу на розглянутих Х. Дженкінсоном проблемах, що є дотичними до теми нашого дослідження.

У першій частині Підручника автор підкреслив значення архівних джерел для дослідної праці в царині історії, тим більше, що відбулося, на його думку, зміщення фокусу історіописання від студіювання постатей героїчних особистостей, історичних подій та політичної історії до вивчення історії держави, права, економічної, соціальної історії, врешті історії установ. Цілком імовірно, що з часом ця диференціація історичної науки матиме тенденцію до поглиблення. Причини таких змін він убачав в істотному збільшенні історичного знання, великій зацікавленості істориків архівними джерелами та доступності архівів для дослідницької роботи. Жодна серйозна праця в галузі історичної науки, підкреслив архівіст, не може вийти у світ без ґрунтовного опрацювання історичних документів, без їх цитування або посилання на них. Відтак значення архівного матеріалу для дослідників буде зростати, а тому архівісти повинні забезпечити збереження не тільки архівів минулих епох, а й створити умови для формування нових⁶⁷.

Тож цілком закономірно, що виклад своїх напрацювань Х. Дженкінсон розпочав з окреслення сутності поняття “архівний матеріал”, яке він позначив двома термінами – “Records” і “Archives”, надаючи перевагу другому терміну. Перший термін, на думку автора, є надто технічним і вузьким у своєму значенні, а перевага другого терміну пов’язана з його вживанням багатьма мовами. Проте і цьому терміну бракує точ-

ності. Тому для нього однією з ключових проблем стало виявлення істотних ознак, характеристик і властивостей “архівного матеріалу” та обґрунтування на цій основі свого розуміння його сутності. Щоб дослідити цю проблему, Х. Дженкінсон звертається до історичного досвіду створення й відкладання діловодної документації в адміністративних й судових державних установах, зародження і еволюції архівів, особливостей зберігання документальної спадщини в архівах Англії, аналізує специфіку її типолого-видової структури, особливо історичних джерел Середньовіччя.

Х. Дженкінсон вважав, що архівні документи – це матеріальні залишки розпорядчої або виконавської діяльності, яка здійснювалася в минулому, тобто первісно вони утворилися на рівні діловодства установи, становили органічну складову її офіційної діяльності та зберігалися для забезпечення її власних інформаційних потреб. На думку автора, утворювачами архівних документів могли бути не тільки державні установи, а й приватні структури та окремі особи, що діяли у діловій чи офіційній сферах. Момент, коли документи стають архівними, він пов’язував з їх виведенням в офіційному порядку з системи поточного зберігання.

Підкресливши наукову цінність й практичне значення праці Й.-А. Фейта, С. Мюллера і Р. Фруїна, зокрема обґрунтованого ними фондового принципу класифікації архівних документів за принципом походження, вчений не міг обійти увагою деякі розходження у трактуванні поняття “архівний матеріал”. На його думку, голландські архівісти безпідставно не внесли до його змісту приватні книги або речові пам’ятки матеріальної культури, наголошуючи на доцільності їх передавання до музеїв або бібліотек. Такий підхід по суті призводив до порушення історично сформованого порядку формування складу документів фонду. Адже з огляду на багатоплановий, багатоаспектний характер діяльності офіційної установи вказані джерела могли цілком реально стати невід’ємною складовою її архівних документальних комплексів. Причини розбіжностей у поглядах архівістів полягали в суттєвих відмінностях систем зберігання архівних документів в Англії та континентальній Європі. Зокрема, в архівах Англії, наприклад, судова документація зберігалася з особливою ретельністю, оскільки суди виносили обвинувачення, спираючись на попередній прецедент. Юридичну силу мала засвідчена копія, часто з супровідними предметами, збережена відповідальними особами та видана з архіву. Для позначення предмета, який був фізично прикріпленим до певного документа або приєднаним до нього, на підставі безпосереднього з ним інформаційного зв’язку англійські архівісти застосовували слово “annexed” (приєднаний)⁶⁸. Певною специфікою відзначалося і приватне (сімейне) зберігання архівних документів, якому здавна в Англії було надано офіційне

значення. Вчений підкреслив, що він є приборчником встановлення для архівної спільноти єдиних уніфікованих керівних правил щодо класифікації, опрацювання та зберігання архівних документів.

Узагальнивши свої міркування, Х. Дженкінсон встановив, що під поняття “архівний матеріал” підпадає “рукописный, машинописный и печатный материал с вещественными памятниками, составляющими его часть или присоединенными к нему ...написанный или бывший в употреблении в процессе распорядительной или исполнительной (безразлично, государственной или частной) деятельности, частью которой он является сам, сохраненный в дальнейшем лицом или лицами, ответственными за эту деятельность, и их законными преемниками, в их хранилищах, для их собственных справок”⁶⁹. На його думку, “архівний матеріал” є фізичною частиною фактів, що утворився задля їх виживання*.

За Х. Дженкінсоном утворення документів на рівні діловодства певної структури було цілком природним процесом, а їх накопичення в архівах відбувалося з метою, дещо відмінною від потреб у відборі для зберігання або використання в наукових цілях. Для вченого надзвичайно багато важила юридична сила “архівного матеріалу”, яка разом з іншими якостями визначала його “практичну цінність” та функціональне призначення – бути легітимним доказом минулого.

Зважаючи на природу та специфіку “архівного матеріалу”, Х. Дженкінсон у вказаній праці, а також в інших студіях виділив чотири головні ознаки архіву: 1) неупередженість (англ. impartiality), оскільки він має слугувати для користувачів джерелом правдивих свідчень; 2) автентичність (англ. authenticity), що впливає з безперервного відповідального зберігання “архівного матеріалу” і дозволяє зробити висновок про його формальну достовірність, відмінність від документів, що не є архівними, а тому архівісти не повинні допускати наявності в архіві підроблених або сфальсифікованих документів; 3) природний характер (англ. naturalness) архіву, до нього, на відміну від штучних колекцій музеїв, надходять документи, що сформувалися органічно для здійснення управлінської діяльності; 4) взаємозв’язок (англ. interrelationship), адже кожний документ в архіві потенційно тісно пов’язаний з іншими документами, всередині та поза групою документів, в якій він зберігається, і його значення залежить від цих відносин. Саме цей взаємозв’язок між документами є характерною рисою архіву та визначає його головну сутність⁷⁰.

Друга частина Підручника містить розгляд порядку надходження до архівів документів, їх фондової організації, особливостей обліку, забез-

* Cit.: Jenkinson H. Reflections of an Archivist // A Modern Archives Reader: Basic Readings on Archival Theory and Practice. – Washington, D.C., 1984. – P. 18: “are there: a physical part of the facts which has happened to survive”.

печення збереженості. Зосередивши увагу на документах юридичних осіб, автор виділив три основні їх категорії, що відкладаються та накопичуються в діловодстві структурних підрозділів установи: 1) вхідні документи, які установа одержала від інших установ або осіб; 2) копії вихідних документів і 3) документи, що циркулюють в установі. Враховуючи, що в Англії установи могли існувати віками, але їхні функції та компетенція часто змінювалися, він подав можливі варіанти порядку приймання-передавання архівних документів, що мали на практичному рівні забезпечити реалізацію ідеї їх “безперервного відповідального зберігання”: 1) у разі, коли установа утворила свій архів, а її функції та компетенція залишаються без змін; 2) у випадку ліквідації установи та передавання її функцій іншій установі; 3) коли деякі функції установи скасовано, проте вона продовжує свою повноцінну діяльність; 4) коли здійснено повну ліквідацію установи, що не супроводжується передаванням її функцій іншій установі. У всіх випадках, підкреслено в Підручнику, архівісти не повинні залишатися безсторонніми та надавати працівникам установ методичну допомогу.

Ключовим у другій частині є сформульоване вченим поняття “архівна група”. Він відзначив, що в архівах континентальної Європи архівний фонд є основною одиницею класифікації й зберігання. Однак на відміну від французьких і голландських архівістів вважав, що його сутність доцільно трактувати як “архивную группу и определять ее как архивный материал, отложившийся в деятельности учреждения, которое является органическим самодовлеющим целым, правомочным действовать самостоятельно (без необходимости в какой-либо дополнительной или внешней власти) по всем вопросам (во всей их полноте), относящихся к его компетенции”⁷¹. Виокремивши в дефініції поняття юридичний аспект, Х. Дженкінсон при цьому пояснив, що не має значення кількісний склад адміністрації (одна особа або двадцять осіб), а також умови її утворення – на підставі законодавчого акту чи як результат певних обставин. Він передбачав закиди з боку архівістів, що сформульоване ним поняття “архівна група” є дещо ширшим ніж поняття “архівний фонд”. Проте, на його думку, це суто зовнішнє сприйняття, що не має принципового значення. Адже базовим принципом організації “архівної групи”, а за потреби її впорядкування, як і для архівного фонду, залишаються принцип походження та принцип неподільності її історично сформованої структури документів. У своїх міркуваннях учений спирався на ретельний аналіз історичних традицій утворення і функціонування органів державних влади та управління Англії, їх системи документування, особливостей діловодства і специфіки формування їхніх архівів. Приміром, документальні комплекси окремих департаментів Воєнного міністерства Англії часів Першої світової війни являли собою повноцінні архівні фонди, що сформувалися в результаті діяльності цих структурних підрозділів саме як само-

стійних виконавських органів. Тобто, як пише Х. Дженкінсон, то “були фонди у складі фонду”. Така практика організації архівних фондів офіційного походження наштовхнула його на думку запровадити термін “архівна група”, за своєю суттю дотичного до сучасного – “об’єднаний архівний фонд”. Заслугою Ч. Х. Дженкінсона є те, що він зумів впритул наблизитися до визначення поняття “об’єднаний архівний фонд” і окреслити його внутрішню структуру: 1) архівна група із зазначенням керівної установи при якій вона виникла; 2) архівні фонди окремих установ – структурних підрозділів цієї архівної групи; 3) відділи фондів, що належали структурним підрозділам цих установ; 4) підвідділ, що відображає адміністративну функцію, яка сприяла утворенню архівних документів; 5) категорії окремих архівних документів; 6) одиниці зберігання у межах категорій документів⁷².

Значною подією в архівному світі стала праця визначного італійського вченого-архівознавця Е. Казанови “Архівістика” (*Archivistica*, 1928)⁷³, підготовлена ним на основі курсу, прочитаного на факультеті політико-економічних наук Римського університету. Присвятивши книгу “архівістам усього світу”, автор зосередив увагу на широкому колі проблем архівної теорії й практики – місце та роль архівів в житті суспільства, закономірності еволюції їх різних типів, базові принципи формування і організації архівних документальних комплексів, основні архівні процеси та технології, які забезпечують ефективність діяльності архіву щодо накопичення, збереження архівних документів та використання архівної інформації. Крім глибоких знань та ерудиції, обізнаність автора у цих питаннях ґрунтувалась на його особистій причетності до міжнародної співпраці архівістів, зокрема він брав участь у роботі першого Міжнародного конгресу архівістів і бібліотекарів у Брюсселі.

Праця містить “Загальні зауваження” і чотири розділи: “Загальне зовнішнє управління архівом і документами”, “Чиста архівістика”, “Історія архівів та архівістика”, “Юридична природа архівів та їх використання”. Відзначивши у “Загальних зауваженнях” утворення значного за обсягом переліку архівних понять, термінів, що потребують узгодження, автор вирішив присвятити цей розділ ґрунтовному вивченню етимології поняття “архів”. Студіювання проблеми він розпочав з розгляду історії виникнення та еволюції писемних документів, зосередивши увагу на природі актових документів, управлінської документації, її різновиду, організації, особливостях оформлення в діловодстві державних органів управління та акумулювання цього джерельного матеріалу в архівах. Далі він уважно відслідковував трансформацію поняття “архів” у рефлексії представників європейської архівознавчої думки XIX ст. – початку XX ст. – К. Цинкернагеля, Ш.-В. Лянглау, Й. А. Фейта, С. Мюллера і Р. Фруїна, Ч. Х. Дженкінсона та ін. і висловив критичні зауваження щодо розуміння цими авторами його суттєвих ознак.

Своє розуміння поняття “архів” Е. Казанова окреслив у такому формулюванні: “Архив есть организованное собрание документов, принадлежащих какому-либо учреждению или индивидууму, составленное в процессе развития их деятельности и сохраняемое для достижения целей политических, юридических и культурных учреждения или индивидуума”⁷⁴. Як бачимо, в семантичному сенсі архівознавець прагнув надати поняттю цілісний погляд, висловити всю повноту його значення, тобто активний та рецептивний характер, завдяки чому в дефініції окреслилися цінні складові:

- наявність організованої сукупності документів, утворювачем якої в коментарі до дефініції визнавались: суспільство, держава, її органи управління, корпорація, родина, окрема особа⁷⁵;
- акцент на органічному, історично сформованому зв’язку документів з діяльністю їх утворювача – держави, установи чи особи, в якому концентровано відбився застосований автором фундаментальний “принцип походження”;
- визначення цілей, яким має слугувати архів – політичним, юридичним і культурним; перші дві ставали підставами для відокремлення архівів від бібліотек і музеїв, чия діяльність, на відміну від архіву, підкреслено автором, була підпорядкована виключно культурним цілям.

У числі головних функцій архіву Е. Казанова назвав адміністративну, політичну й економічну, що мають здійснюватися з найменшими затратами праці, коштів, персоналу, з опорою на раціональне використання робочого часу й архівних технологій. В цілому діяльність архіву, за висновком ученого, орієнтована на забезпечення цілісності та збереження документальних комплексів, що відображають “долгую работу исчезнувших поколений”⁷⁶. На увагу заслуговує ще один аспект. За слушним висновком І. Матяш, у своєму розумінні архіву Е. Казанова наблизився до наукових засад теорії віку архівів, що знайшла розвиток у повоєнній архівістиці. Він встановив межу поміж “живими” архівами (такими, що постійно поповнюються) – архівами установ і “мертвими” (тими, що не отримували надходжень), тобто архівами установ, які припинили свою діяльність. “Живі архіви” він ототожнював із реєстратурою, виокремлюючи в її структурі три складові: а) архів поточний – для актуального діловодства; б) архів тимчасовий – для завершених діловодством справ, які передбачалося зберігати тимчасово; в) архів загальний – структурний підрозділ для зберігання й використання архівів⁷⁷.

Спираючись на великий емпіричний матеріал, Е. Казанова здійснив детальний виклад розробленої ним моделі архівістики – науки про архіви (цей термін офіційно застосовувався в італійській архівознавчій школі з 1874 р.). Він відзначив, що архівістика знаходиться на почат-

ковому етапі свого розвитку, втім, на його думку, пройдений шлях у справі розбудови архівної справи, який виходить за межі одного покоління або країни, узагальнення накопиченого архівістами історичного досвіду щодо збирання, зберігання та використання архівних документів, дають багато цінного матеріалу для окреслення її предметної сфери, структури, змісту. Предметом дослідження архівістики автор визначив широке коло специфічних для цієї наукової дисципліни питань теоретичного й прикладного значення, що дозволяють зробити висновок про її самостійне місце серед спеціальних історичних дисциплін. Вчений виділив у структурі архівістики три головні, на його переконання, складові частини⁷⁸, розгляду яких присвятив окремі розділи книги: 1) загальне зовнішнє адміністрування архіву, або як називають його німці – архівоекономія, що охоплює питання архівних будівель, приміщень, їх оснащення, розміщення документів в архівосховищах, а також “архівну гігієну”, безпосередньо пов’язану з режимом і засобами оптимального зберігання майна й документів, забезпечення їхньої цілісності та запобігання втратам (захист матеріальної основи документів, їх реставрація тощо); 2) внутрішня організація архівів або чиста архівістика, до якої автор включив короткий екскурс в історію діловодної та архівної регламентації, зробивши при цьому важливий висновок про генетичний зв’язок між архівами установ і відомств та історичними архівами, що склався у країнах Західної Європи, розглянув питання експертизи цінності архівних документів, принципів їх організації на рівні архіву, обліку, створення довідкового апарату; 3) аналіз юридичного статусу архіву і забезпечення доступу користувачів до його документів. Автор визнав доцільним подати матеріал з історії архівів та архівознавчої думки в окремому підрозділі між другою та четвертою частинами, аргументуючи такий підхід істотним впливом юриспруденції, публічного права на кодифікацію діяльності архіву. Його теоретичні та науково-методичні підходи щодо висвітлення матеріалу сповна вписувалися у межі позитивізму – прагнення об’єктивності, засаднича ідея про еволюційний розвиток архівів на тлі поступу архівознавчої думки, наявність великої кількості фактів, значних і другорядних, з історії архівної справи Італії та країн Західної Європи, також назв установ, архівів, музеїв, прізвищ власників сімейних архівних фондів і приватних колекцій, посилання на численні нормативні акти архівного законодавства, праці істориків і архівознавців, наукові інституції, періодичні, бібліографічні та довідкові видання.

Заслужують на увагу міркування Е. Казанови про методику експертизи цінності архівних документів, методи й принципи їх організації та впорядкування – хронологічний і алфавітний, принцип походження, принцип територіальності архівів, розв’язання питання про недоцільність використання в архіві децимальної системи викладені у розділі

“Чиста архівістика”. Вчений розумів експертизу цінності документів як важливий інструмент наповнення архівів науково й суспільно цінними документами та виявлення тих документів, що підлягали знищенню. За його висновком, в умовах суттєвого зростання обсягів документації роль експертизи цінності архівних документів набула особливої ваги, адже “...архив не может быть ни кладбищем, ни складом макулатуры: он должен содержать и хранить бумаги, имеющие ценность. Ценные документы, ... не могут быть погребены под балластом, если мы хотим, чтобы этот институт сохранил всю свою важность, все благородство и высоту целей”⁷⁹. Відсутність надійно вкоріненої традиції грамотної постановки відбору документів для постійного зберігання або їх вилучення, встановлення чітких критеріїв цінності документів загрожує архівам серйозними втратами документальних скарбів, підкреслив Е. Казанова. Виразним доказом висновку вченого слугують наведені ним на сторінках студії сумні приклади з історії архівної справи країн Західної Європи, особливо за часів Великої Французької революції, коли через невігластво під абсолютно нічим не обгрунтоване знищення підпадали як окремі цінні документи, так і цілісні документальні комплекси. Е. Казанова висвітлив обов’язковий мінімум головних принципів і методів, якими повинні керуватися архівісти у цій відповідальній ділянці архівної роботи. Вчений підкреслив, що архівісти під час розбирання документів повинні приділити максимальну увагу ретельному, комплексному їх вивченню (зміст, походження, ступінь збереженості, зовнішні особливості тощо). Наскрізною є його думка про те, що знищувати архівні документи допустимо тільки за наявності для цього об’єктивних наукового обгрунтованих підстав⁸⁰.

Е. Казанова не втомлювався наголошувати, що архівісти повинні у кожному конкретному випадку вміти грамотно послуговуватись базовими принципами, методами й технологіями архівної роботи та прагнути до її канону – забезпечення цілісності, недоторканості документів архіву та незмінності історично сформованого порядку їх групування. Живильним підґрунтям досягнення цих вкрай бажаних якісних показників, на думку вченого, є продуктивний історичний досвід європейської архівістики у справі творення основоположних принципів класифікації архівних документів, які він пов’язав з “принципом поваги до фондів” (*respect des fonds*) – у Франції, “принципом виникнення” (*principle of origin*) – в Англії, провенієнцпринципом (*Provenienzprinzip*) – у Німеччині, “принципом походження” (*Herkomstbeginsel*) – в Голландії, “принципом походження” (*principio de procedencia*) – в Іспанії⁸¹.

Значну увагу Е. Казанова приділив розгляду проблеми повернення архівних документів у контексті зіставлення принципу походження й принципу територіальності архівів, яка набула особливої актуальності після Першої світової війни у зв’язку зі змінами стосовно змісту ар-

хівних активів низки європейських країн. Зокрема, Австрія відповідно до положень Сен-Жерменської угоди мала передати після розпаду Габсбурзької імперії новоутвореним країнам – Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Югославії місцеві архіви, що знаходилися на їхніх територіях, і документальні комплекси з її центральних архівів. Також у вказаній угоді йшлося про передавання нею Бельгії, Іспанії та Італії окремих комплексів архівних документів, котрі було вивезено з територій цих країн під час їх входження до складу імперії Габсбургів. Практичним вирішенням цих питань займалася відповідна міжнародна структура – Комісія з отримання документів після Першої світової війни від Австрії, у складі якої разом з іншими членами італійської делегації довелося працювати Е. Казанові. Отже, вчений був цілком свідомий того, наскільки складними виявилися шляхи вирішення цих проблем у правовому полі з урахуванням різноманітних версій, позицій та підходів з боку представників країн-учасниць.

Спираючись на певні ініціативи та пропозиції членів італійської делегації, поза сумнівом, Е. Казанова слушно зазначив, що комплекс проблем, пов'язаних з розподілом архівних документів, має вирішуватися на основі міжнародної співпраці, взаєморозуміння, правових норм і особливо на підставі базових принципів архівної науки. На його думку, поверненню підлягають архіви, архівні фонди, окремі архівні документи, що були незаконно вивезені з території їх походження внаслідок пограбування або різних типів передавання. Перш за все, наголосив він, саме “Габсбурские и наполеоновские ограбления архивов входят в эту категорию, хотя они и прикрывались маской более или менее добровольных и не вынужденных дарений”⁸². У цьому сенсі його позиція вченого-гуманіста, який опікувався не тільки збереженням архівної спадщини своєї батьківщини, але й Західної Європи, була послідовною – архівні документи належать території, де вони історично утворилися, а відтак ці документи мають поділяти її долю.

Отже, підводячи підсумок розгляду порушеної у статті проблеми, зазначимо, що попри наявність певних обмежень й суперечностей, праці розглянутих вище авторів є виразним свідченням вдосконалення форм рефлексії архівознавчої думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст., її руху до теоретичного осмислення проблем архівної галузі та розроблення на цій основі науково-методичних засад архівних процесів й робіт. У найзагальнішому вимірі ці тенденції віддзеркалюють одне з безперечних досягнень західноєвропейської архівної науки – розроблення “принципу походження”. Його сприйняття європейською архівною спільнотою як базового принципу фондової організації документів на рівні архіву, стало результатом розуміння закономірностей утворення документів в діяльності державних установ і значущості діловодної документації в наукових цілях. Запровадження “принципу

походження” в практичну діяльність архівів посприяло утвердженню і подальшому розвитку ще одного базового поняття архівознавства і архівної справи – “архівний фонд” як сукупності історично сформованих і пов’язаних між собою документів, що утворилися в діяльності установи або особи, як основної класифікаційної одиниці та його відокремленню від поняття “колекція”, сформованого бібліотечною практикою на засадах “принципу пертиненції”. Важливим й перспективним наслідком утвердження “принципу походження” стало визнання архівістами “принципу неподільності фонду”, яким заборонялося роз’єднання фондів, створення з документів штучних утворень колекційного типу, а також розуміння прямого зв’язку внутріфондової систематизації документів з історично сформованою фондоутворювачем внутрішньою структурою архівного фонду.

¹ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 299–312.

² *Агеева В. Б.* Концепция “национального достояния” во французском архивоведении XVIII–XX веков: автореф. дис. ... канд. ист. наук – М., 2008. – 22 с.

³ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): учеб. пособие. – М., 1971. – С. 49–142.

⁴ *Воронов А.* К вопросу о положении архивного дела во Франции // Вестник археологии и истории, издаваемый Археологическим институтом. – СПб, 1898. – Вып. 10. – С. 33–50; *Он же.* Статьи по архивоведению. – СПб., 1909. – С. 8–25.

⁵ *Добиаиш-Рождественская О. А.* История архивов романской Европы при старом порядке // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Курсов при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 94–152.

⁶ *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение: история, теория, методология (конец XIX века – XX век): автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 2004. – 26 с.

⁷ *Лаппа-Старженецкая Е. А.* Французские архивы в их прошлом и настоящем // Исторический архив. – Пг., 1919. – Кн. 1. – С. 162–189.

⁸ *Самоковасов Д. Я.* Архивное дело на Западе. – М., 1900. – С. 1–10.

⁹ *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М., 1997. – С. 6–114.

¹⁰ *Тарле Е. В.* Национальный архив в Париже // Сочинения. – М., 1958. – Т. 4. – С. 590–623; *Он же.* Национальный архив в Париже // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Курсов при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 155–202.

¹¹ *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов / ЦАУ СССР; Научно-исследовательский кабинет и институт архивоведения. Пер. с англ. – М., 1932–1934. – 276 с. – (Иностранная литература по архивоведению).

¹² *Duchein M.* Theoretical Principles and Practical Problems of Respect des fonds in Archival Science / M. Duchein // *Archivaria*. – Summer 1983. – Vol. 16. – P. 64–82.

¹³ *Casanova E.* *Archivistica*. – 2 edizione, Siana, 1928. – 295 p.

¹⁴ *Lodolini E.* *Archivistica: principi e problemi*/ E. Lodolini. Milano : Angeli, 1984. – 296 p.; *Lodolini E.* Respect des fonds et principe de provenance: histoire, théories, pratiques / E. Lodolini // *La Gazette des archives*. – 1995. – № 168. – P. 201–212.

¹⁵ *Tamble D.* Archival theory in Italy to day / D. Tamble // *Archival Science*. – 2001. – Vol. 1. – P. 83–100.

¹⁶ *Шмидт Ш.* Французские архивы и их техническая организация // *Архив. дело*. – 1927. – № 11/12. – С. 105–127.

¹⁷ *Познер Э.* Некоторые итоги развития архивного дела после Французской революции // *Архив. дело*. – 1941. – № 1. – С. 83–89; *Posner E.* Some aspects of archival development since the French Revolution // *American archivist*. 1949. – № 3. – P. 159–172.

¹⁸ *Шелленберг Т. Р.* Современные архивы. Принципы и методы работы = Modern archives principles and techniques / Глав. архив. упр. при Совете Министров СССР; пер. с англ.: В. А. Алешковской, Э. Г. Баскакова, Н. Д. Болдыревой [и др.]. – М., 1962. – С. 11–23, 233–245; *Schellenberg T. R.* The management of Archives. – New York, Columbia University Press, 1965. – P. 100.

¹⁹ Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи [Текст] / Геннадій Боряк; Нац. акад. наук. України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського; Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України. – К., 1995. – 347 с. – 700 пр. – ISBN 966-02-0003-X.

²⁰ *Матяш І.* Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. – К., 2012. – С. 19–130, 161–346.

²¹ *Романовський В.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 10–21.

²² *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М., 1997. – С. 49.

²³ *Зашкільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності. – Л., 1999. – С. 111.

²⁴ *Яковенко Н.* Вступ до історії. – К., 2007. – С. 231.

²⁵ *Берк П.* Нова історія: її минуле і майбутнє // Нові підходи до історіописання / За ред. Пітера Берка – 2-е вид., уточнене й виправлене. – К., 2010. – С. 18.

²⁶ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней. Архивное дело с древнейших времен до 1917 года. – М., 1979. – С. 27–28. – (Труды ВНИИДАД ; т. 8, ч. 2).

²⁷ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): учеб. пособие. – М., 1971 – С. 60.

²⁸ *Duchein M.* Theoretical Principles and Practical Problems of Respect des fonds in Archival Science / M. Duchein // *Archivaria*. – Summer 1983. – Vol. 16. – P. 65.

²⁹ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 301.

³⁰ *Королев Г. И.* Из истории публикации архивных материалов во Франции (середина XIX ст.) // Советские архивы. – 1971. – № 2. – С. 103–109.

³¹ *Тарле Е. В.* Сочинения в 12-ти томах. – М., 1958. – Т. 4. Национальный архив в Париже. – С. 614.

³² *Duchemin M.* Theoretical Principles and Practical Problems of Respect des fonds in Archival Science... – P. 66.

³³ *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М., 1997. – С. 59.

³⁴ *Тарле Е. В.* Национальный архив в Париже // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: Лекции, читанные слушателям Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 189.

³⁵ *Прозорова В. Б.* Удивительные приключения принципа единства фонда на родине // Вестн. Рос. гос. гуманитар. ун-та. – 2008. – № 8. – С. 186.

³⁶ *Lodolini E.* Respect des fonds et principe de provenance: histoire, théories, pratiques // La Gazette des archives. – 1995. – № 168. – P. 202.

³⁷ *Прозорова В. Б.* Удивительные приключения принципа единства фонда на родине... – С. 185.

³⁸ *Duchemin M.* Theoretical Principles and Practical Problems of Respect des fonds in Archival Science... – P. 66.

³⁹ *Brenneke A.* Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens / Bearb. nach Vorlesungsnachschriften und Nachlasspapieren und ergänzt von Wolfgang Leesch. – Leipzig: Koehler a Amelang, 1953. – S. 24–25.

⁴⁰ *Lodolini E.* Respect des fonds et principe de provenance: histoire, théories, pratiques // La Gazette des archives. – 1995. – № 168. – P. 205.

⁴¹ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 304.

⁴² *Brenneke A.* Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens / Bearb. nach Vorlesungsnachschriften und Nachlasspapieren und ergänzt von Wolfgang Leesch. – Leipzig: Koehler a Amelang, 1953. – S. 68.

⁴³ *Lodolini E.* Respect des fonds et principe de provenance: Histoire, théories, pratiques. – P. 204–205.

⁴⁴ *Lodolini E.* Archivistica: principi e problemi. – Milano, 1984. – P. 150.

⁴⁵ *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – С.21–25; *Матяш I.* Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. – К., 2012. – С. 170–173.

⁴⁶ *Бузескул В.* Генрих Зибель как историк-политик. – Харьков, 1896. – С. 33–35; *Ганус С. О.* Німецька історична думка середини XIX ст. і легітимізація об'єднання країни малонімецьким шляхом [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zif/2005-2008/pub/16/27.pdf. – Назва з екрана; *Гутнова Е. В.* Историография истории средних веков. Учеб. для студентов, обучающихся по спец. “История”. – М., 1985. – С. 108–115.

⁴⁷ *Гутнова Е. В.* Историография истории средних веков. – С. 115.

⁴⁸ *Зибель Г.* О законах исторического знания. – СПб, 1866. – С. 10.

⁴⁹ *Panella A.* Scritti archivistici. – Roma, 1955. – P. 215–218.

⁵⁰ *Lodolini E.* Archivistica: principi e problemi. – Milano, 1984. – P. 131.

⁵¹ *Lodolini E.* Respect des fonds et principe de provenance: histoire, théories, pratiques... – С. 205–207.

- ⁵² *Lodolini E.* Archivistica: principi e problemi. – Milano, 1984. – P. 152.
- ⁵³ Памяти Шарля-Виктора Ланглуа [Электронный ресурс] // Добиаш-Рождественская О. А. Культура Западного Средневековья. – М., 1987. – Режим доступа: www.binetti.ru/content/860. – Название с экрана.
- ⁵⁴ *Добиаш-Рождественская О. А.* История архивов романской Европы при старом порядке. – С. 132; *Ланпа-Старженецкая Е. А.* Французские архивы в их прошлом и настоящем. – С. 160–161.
- ⁵⁵ *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение: история, теория, методология. Дис. канд. истор. наук. – М., 2004. – С. 20–21.
- ⁵⁶ *Шмидт Ш.* Французские архивы и их техническая организация // Архив. дело. – 1927. – № 11/12. – С. 117.
- ⁵⁷ *Харузин Н.* Взгляд Langlois на архивное дело // Древности: тр. Археогр. комиссии Император. Москов. археолог. о-ва / под. ред. М. В. Довнар-Запольского. – М., 1898. – Т. 1, вып. 1. – С. 130.
- ⁵⁸ *Харузин Н.* Взгляд Langlois на архивное дело. – С. 129–138.
- ⁵⁹ *Langlois Ch.-V, Seignobos Ch.* Introduction des études historiques. – P., 1898: Русс перевод: *Ланглуа Ш.-В., Сеньобос Ш.* Введение в изучение истории. – Спб., 1899. – С. 2. (Далі посилення у тексті зроблено за цим виданням).
- ⁶⁰ Там же. – С. 10.
- ⁶¹ Там же. – С. 13.
- ⁶² Там же.
- ⁶³ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... – С. 71.
- ⁶⁴ *Водолажченко О.* “Підручник до класифікування та опису архівів” Мюллер’а, Фейт’а та Фруен’а // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 24–25; *Голубцов И.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 17–40, Вып. 3–4. – С. 82–102.
- ⁶⁵ *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов / ЦАУ СССР; Научно-исследовательский кабинет и институт архивоведения. Пер. с англ. – М., 1932–1934. – 276 с. – (Иностранная литература по архивоведению).
- ⁶⁶ *Матяш И.* Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. – К., 2012. – С. 177–183.
- ⁶⁷ *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов... – С. 1–2.
- ⁶⁸ Он же. – С. 9.
- ⁶⁹ Он же. – С. 15.
- ⁷⁰ *Lodolini E.* Archivistica: principi e problemi. – Milano, 1984. – С. 121.
- ⁷¹ *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов. – С. 92.
- ⁷² Он же. – С. 110–111.
- ⁷³ *Casanova E.* Archivistica. – 2 edizione, Siana, 1928. – 295 p.
- ⁷⁴ Он же. – С. 20.
- ⁷⁵ Он же. – С. 29.
- ⁷⁶ Он же. – С. 37.
- ⁷⁷ *Матяш И.* Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку... – С. 185.
- ⁷⁸ *Казанова Е.* Архивистика... – С. 40.
- ⁷⁹ Он же. – С. 237.

⁸⁰ Он же. – С. 238–285.

⁸¹ Он же. – С. 333.

⁸² Он же. – С. 334.

Проанализирована разработка теоретических и практических аспектов фондового принципа организации архивных документов архивистами Голландии, Италии, Германии, Франции.

Ключевые слова: архивоведение; архивное дело; архивный фонд; принцип происхождения; классификация архивных документов; историческая наука.

The article deals with the tendencies of the development of archival science and affairs in France, Germany and Italy.

Keywords: the archival science; the archival affairs; the arrangement of archival documents; the historical science.